

Marga Minco: Bitre urter (Het bittere kruid)

En lille kronik

Gennem mit hoved kører et tog

fuld af jøder, jeg omrangerer fortiden ...

BERT VOETEN

Til minde om mine forældre

Dave og Lotte

Bettie og Hans

En dag

Det begyndte en dag, da far sagde: ”Lad os gå ud og se, om alle er kommet tilbage.” Vi havde været væk i et par dage. Hele byen måtte evakueres. I al hast havde vi pakket en kuffert og sluttet os til de endeløse køer af folk, der forlod byen i retning mod den belgiske grænse. Bettie og Dave befandt sig på det tidspunkt i Amsterdam.

”De mærker ikke noget til det,” sagde mor.

Det var en lang og farlig tur. Vi transporterede kufferten på en cykel. På styret hang proppede tasker. Granatsplinter og maskingeværkugler fløj hen over hovedet på os. Af og til blev nogen ramt; så gjorde en gruppe holdt. Tæt på grænsen fandt vi husly hos bønder. To dage senere så vi besættelsestropperne passere forbi på landevejen, og få timer efter tog alle evakuerede tilbage til byen.

”Faren er drevet over,” kom en bekendt fra byen og meddelte os, og vi tog med tilbage.

Hjemme var alt, som da vi havde forladt det. Bordet stod stadig dækket. Kun uret stod stille. Mor åbnede straks alle vinduer. Overfor hængte en kvinde dynerne over ud balkonen. Et eller andet sted stod der nogen og børstede tøj, som om intet var hændt.

Jeg gik ud på gaden med far. Ved siden af os stod naboen i forhaven. Han gik hen til lågen, da han fik øje på far.

”Har De set dem?” spurgte han. ”Det ser ret voldsomt ud, synes De ikke?”

”Nej,” sagde far, ”jeg har ikke set noget endnu. Vi går ud og kigger.”

”Hele byen vrimler med dem, ” sagde naboen.

”Det skal nok passe,” sagde far. ”Breda er en garnisonsby, så det er ikke så underligt.”

”Gad vide,” sagde naboen, ”hvor længe de holder ud her?”

”Ikke ret længe, det er jeg sikker på,” mente far.

”Og hvad med jer?” sagde naboen. Han trådte lidt tættere på. ”Hvad gør I?”

”Vi?” sagde far, ”vi gør ingenting. Hvorfor skulle vi det?”

Naboen trak på skuldrene og pillede et blad væk fra hækken. ”Når man hører de historier derfra ...”.

”Det kommer ikke til at ske her,” sagde far. Vi gik videre. For enden af gaden mødte vi hr. Van Dam.

”Se så,” sagde han, ”alle er hjemme igen.”

”Som du ser,” sagde far, ”så er vi hjemme igen, og i god behold. Har du truffet mange bekendte?”

”Ja, det har jeg,” sagde hr. Van Dam, ”flere. Familien Meiers søn er rejst videre til den franske grænse med et par venner, har jeg hørt.”

”Tja,” sagde far, ”de unge vil ud og opleve noget. Jeg forstår dem godt.”

”Var din anden datter og søn ikke med?”

”Nej,” sagde far, ”de er i Amsterdam. Der er ingen problemer.”

”Ikke endnu,” sagde hr. Van Dam.

”Nå, vi må se at komme videre,” sagde far.

”Hvad mente hr. Van Dam med ikke endnu,” spurgte jeg, da vi gik videre.

”Han er vist bekymret.”

”Ligesom vores nabo,” sagde jeg.

Far rynkede brynene. ”Det er umuligt at sige noget som helst lige nu,” sagde han, ”vi må vente og se.”

”Tror du, de vil gøre det samme med os, som det de gør med ...” Jeg standsede midt i sætningen. Jeg tænkte på de grusomme historier, som jeg havde hørt i de senere år. Det havde altid været så langt væk.

”Sådan noget sker ikke her,” sagde far, ”her går det anderledes til.”

Kontoret i hr. Haas' tøjforretning i Catharinastraat var fyldt med tobaksrøg. Flere kommunalbestyrelsesmedlemmer var samlet her, som til et møde. Den lille hr. Van Buren drejede voldsomt gestikulerende rundt på sin kontorstol. Han havde en knirkende stemme. Da vi trådte ind, havde han lige talt om at holde en særlig gudstjeneste.

”Jeg er enig,” sagde far.

”Hjælper det overhovedet at bede?” spurgte hr. Haas’ søn. Ingen lod til at have hørt den bemærkning, for ingen reagerede. Jeg fortrød, at jeg var taget med far, for han slap ikke væk herfra foreløbig. Jeg havde ikke spor lyst til at blive siddende i det tilrøgede rum, så jeg gik ud på gangen til forretningen. Der var ingen. Jeg gik forbi diskene og tøjstativerne. Her havde jeg tit leget som barn med hr. Haas’ børn. Vi legede skjul bag frakker og æsker. Vi pyntede os med bånd og stofrester fra syværelset, og vi legede butik, når forretningen var lukket. Den samme sødlige, tørre lugt hang der stadig. Jeg slentrede gennem de smalle gange til syværelset og lageret. Det mindede om en søndag. Ingen ville komme forbi og købe noget i dag eller få taget mål til en ny frakke. Jeg satte mig på en stabel æsker i et hjørne af syværelset. Der var ret mørkt, fordi alle udvendige skodder var lukkede, og der trængte kun lys ind fra gangen. Mod væggen hang en frakke. Ritrådene sad der stadig. Måske blev den ikke hentet mere. Jeg greb fat i frakken og tog den på. Jeg betragtede mig selv i spejlet. Frakken var alt for lang.

”Hvad står du dog og laver?” Det var fars stemme.

Jeg fór sammen, for jeg havde ikke hørt ham komme.

”Jeg prøver en frakke,” sagde jeg.

”Der er ikke tid til at tænke på nyt tøj nu.”

”Jeg vil heller ikke have den,” sagde jeg.

”Jeg har ledt efter dig overalt; går du med?”

Jeg tog frakken af og hængte den tilbage på knagen. Udenfor mærkede jeg, at jeg havde siddet længe i mørket. Jeg skulle vænne mig til det skarpe sollys. Der var travlt på gaden. Mange fremmede biler og motorcykler kørte forbi. Foran os spurgte en soldat nogen om vej til torvepladsen. Det blev forklaret med en masse fagter. Soldaten slog hælene sammen, gjorde honnør og fortsatte i den angivne retning. Nu passerede soldater fra besættelsesmagten os regelmæssigt. Vi fortsatte blot med at gå.

”Kan du se,” sagde far, da vi næsten var hjemme, ”de gør os ingenting.” Og mens vi gik forbi naboens låge, mumlede han endnu engang: ”De gør os ingenting.”

Kloosterlaan

Som børn blev min søster og jeg med jævne mellemrum drillet af andre børn på vej hjem fra skole. Det skete tit, at de stod og ventede på os for enden af Kloosterlaan. ”Kom, så går vi,” sagde Bettie så altid beslutsomt, og tog mig i hånden. Jeg foreslog nu og da spagfærdigt at vælge en anden vej eller vende om. Men hun gik videre og trak mig med sig, lige hen mod den ventende flok. Mens hun slog til venstre og højre med sin skoletaske, banede hun sig vej gennem den sværm af børn, der fra alle sider slog og skubbede til os. Jeg spekulerede tit over, hvorfor vi var anderledes.

”Vores lærer siger, at jøder er dårlige mennesker,” sagde et nabobarn, der gik i en katolsk skole, engang til mig. ”I har slået Jesus ihjel.” Jeg vidste dengang ikke, hvem Jesus var. Jeg så engang min bror slås med en dreng, der blev ved med at råbe ”beskidte jøde”. Han holdt først mund, da Dave havde slået ham i jorden. Han kom ind med blødende hoved. Far viste os derpå et ar på tindingen, hvor en dreng – i hans skoletid – havde revet ham med et søm. ”Den slags drillerier er jeg også vokset op med,” sagde han.

Jeg havde en veninde, der tit kom og hentede mig på vej til skole. Hun hed Nellie, og hun havde lyst hår. Hun blev altid stående foran døren hos os. Hun kom aldrig indenfor. Når døren stod åben, kiggede hun nysgerrigt ind i gangen. ”Hvordan ser der ud hos jer?” spurgte hun en dag.

”Kom bare ind og kig,” sagde jeg.

Men hun turde ikke, for hendes mor havde forbudt hende at gå indenfor hos jøder. Jeg var dengang så gammel, at jeg kom til at le ad det. Jeg var elleve år. Jeg sagde, at min far spiste alle børn, og at min mor først kogte suppe på dem. Siden da kom hun hjem til os i smug, uden at hendes mor vidste det.

Da vi blev større, mærkede vi ikke noget særligt til alt det mere. Børn under ti år er tit mere ondskabsfulde end voksne. Men jeg kan huske, at vi havde en pige i huset, som først måtte bede pastoren om tilladelse til at arbejde hos os. Pastoren var indforstået; hun behøvede ikke engang at spise fisk om fredagen. For hende var det et lykketræf, fredag aften sad vi længe til bords, og alverdens kødretter kom på bordet.

Far var en from mand, han satte pris på en husholdning, hvor de jødiske love og ritualer blev overholdt. Det må have været svært for ham at se, hvordan vi efterhånden trak os mere og mere fra det på grund af vores omgang med ikke-jødiske venner og veninder, og for at kunne være med overalt. Det var sværest for Dave. Han var den ældste, og han skulle bryde

alle love. Han banede vejen for os søstre. Jeg kan stadig huske, hvordan jeg sammen med en ven for første gang spiste et kaninlår på et cafeteria. Jeg gjorde noget, der var strengt forbudt. Inden jeg satte tænderne i det, tøvede jeg et øjeblik, ligesom når man for første gang i sæsonen står på kanten af friluftsbadet. Men hvis man er i stand til det, er det lettere anden gang. Under besættelsen fik ordet 'forbudt' en anden betydning for os. Det var forbudt at komme på caféer og restauranter, i teatre og biografer, i friluftsbade og parker; det var forbudt at have en cykel, en telefon, en radio. Alt muligt blev forbudt.

Hvis jeg stadig havde været en lille pige, ville jeg bestemt have spekuleret på, om det var, fordi vi havde slået Jesus ihjel. I krigens første år blev jeg syg. Jeg skulle behandles i den tid, da mine forældre rejste til Amersfoort og flyttede ind hos min bror, der i mellemtiden var blevet gift.

Jeg lå på et tuberkulosesanatorium i Utrecht, og jeg fik forbud mod at stå op. Jeg skulle pludselig forholde mig til at blive rask i stedet for at beskæftige mig med krigen. Læger og sygeplejersker skelnede mellem os patienter alt efter tuberkulosens alvorlige og mindre alvorlige grad. Det var måske derfor, jeg ikke syntes, at det var så slemt at skulle behandles, som hvis det havde været det på et normalt tidspunkt. Krigen og de nye forholdsregler sad kun på min seng i besøgstiden. Men det var som om, det ikke vedrørte mig, som om det angik en anden verden.

Da jeg fik det bedre, kunne jeg ikke længere lade som ingenting. Jeg vidste, at jeg efter udskrivelsen fra sygehuset ville befinde mig midt på Kloosterlaan, at flokken med drillesyge børn stod og ventede på mig, og at jeg igen måtte bane mig en vej igennem.

Stjernerne

Fra vinduet i mit værelse så jeg far dukke op i det fjerne. Jeg var blevet udskrevet for nogle uger siden. Jeg skulle godt nok hvile mig et par timer hver dag, men jeg var helt rask.

Jeg kendte ikke andet end den her gade i Amersfoort. Det var et stille kvarter med nye tofamiliehuse, omgivet af haver. Far gik med små, faste skridt og tog med en elegant bevægelse hatten af for en kvinde, der stod og plukkede blomster i sin forhave. Hun lod til at sige noget til ham, for han standsede kort. Da han næsten var hjemme, så jeg, at han holdt en

pakke i hånden. En brun pakke. Jeg gik nedenunder, stak hovedet ind ad stuedøren og meddelte:

”Far kommer med en pakke.”

”Hvad er der i?” spurgte jeg ved fordøren.

”I hvad?” spurgte far, der roligt hængte sin hat og frakke op. Han lagde lagt pakken på knagerækken. ”Ja,” sagde jeg utålmodigt, ”i den pakke, som du har med?”

”Det får du at se,” sagde han. ”Kom med.”

Jeg fulgte med ham ind i stuen. Der lagde han pakken på bordet, mens alle kiggede nysgerrigt på den. En snor var bundet omkring, og han løsede først tålmodigt alle knuderne på den. Så foldede han papiret ud. Det var stjernerne.

”Jeg har taget nogle med til jer alle sammen,” sagde han, ”så kan I sy dem på alt jeres overtøj.”

Mor tog en ud af pakken og betragtede den opmærksomt. ”Jeg skal se, om jeg har noget gul silkestråd liggende,” sagde hun.

”Det er orange,” sagde jeg, ”du skal bruge orange tråd til det.”

”Jeg tror, det er bedre,” sagde Lotte, min brors kone, ”at bruge tråd i samme farve som overtøjet”.

”Det kommer til at se forfærdeligt ud på min røde frakke,” sagde Bettie. Hun var kommet på besøg fra Amsterdam, og blev et par dage.

”I må selv om, hvordan I gør det,” sagde far. Bare I husker, at de skal sidde i brysthøjde i venstre side.”

”Hvordan ved du det?” spurgte mor.

”Det stod da i avisen,” sagde far. ”Har du ikke læst det? De skal kunne ses tydeligt.”

”Sikke mange, du har taget med,” sagde mor, som delte et par stjerner ud til hver af os.

”Kunne du få så mange?”

”Ok ja,” sagde far, ”så mange, jeg ville.”

”Det er jo meget enkelt,” sagde hun. ”Så kan vi gemme nogle til sommertøjet.”

Vi tog overtøjet ned fra knagerækken og gik i gang med at sy stjernerne på. Bettie gjorde det meget omhyggeligt, med små usynlige sting. ”Du skal sømme dem,” sagde hun til mig, da hun så, hvordan jeg satte stjernen på min frakke med store, sjuskede sting. ”Det er meget pænere.”

”Hvor er det dog nogle upraktiske ting,” sagde jeg, ”hvordan søren får jeg sømmet de besværlige spidsler?”

”Du skal først ri en søm på,” sagde Bettie. ”Så sætter du den fast med nåle på frakken, syr den fast og fjerner ritråden; så sidder den ordentligt.”

Jeg prøvede en gang til. Jeg var ikke så fiks på fingrene som min søster. Stjernen endte med at sidde skævt.

”Nu kan man ikke læse, hvad der står på,” sagde jeg med et suk, ”men det er lige meget. De ved det jo alligevel.”

”Se her,” sagde Lotte, ”den passer lige præcis i den her tern på min frakke.” Vi så på hendes frakke, som hun et øjeblik senere tog på.

”Nydeligt,” sagde mor, ”du har syet den pænt på.”

Bettie stak også i sin frakke nu. Sammen spankulerede de ned gennem stuen.

”Ligesom på dronningens fødselsdag,” sagde jeg. ”Vent lidt, så tager jeg også min på.”

”Den falder af inden ret længe,” sagde Lotte.

”Nej da,” sagde jeg, ”den bliver siddende for altid.”

”Hvad laver I?” spurgte Dave. Han stod i stuedøren og stirrede forbavset på os.

”Vi er ved at sy stjernerne på,” sagde Lotte.

”Jeg leder efter min frakke. Har nogen set min frakke?” spurgte han.

”Den ligger her,” sagde Lotte, ”den er ikke færdig endnu.”

”Jeg skal lige et smut ud,” sagde Dave, ”kan jeg tage den på, som den er?”

”I dag kan det stadig lade sig gøre,” sagde far.

”Skal jeg lige sætte den på for dig?” tilbød jeg. ”Jeg er ret ferm til det.”

”Nej,” sagde Dave, ”lad mig bare være mig selv i dag.”

Da han åbnede havelågen og forsvandt ud på gaden, kiggede vi alle fem efter ham, som om der var noget ganske særligt at se på ham.

Flasken

Min bror betragtede opmærksomt den medicinflaske, som han havde i hånden. Den var fyldt med en brunlig væske.

”Er du syg?” spurgte jeg.

”Nej,” sagde han, ”hvorfor?”

”Det er da medicin, du har der?”

”Det er til i morgen,” sagde han.

”Til ... øh nerverne?” spurgte jeg.

”Nej, til noget andet,” sagde han.

”Er det farligt?” spurgte Lotte.

”Måske,” sagde han. Han tog proppen af og lugtede til den.

”Er det nu en god ide?” spurgte hun.

”Tja,” sagde Dave. Han puttede flasken i lommen og gik udenfor gennem de åbne havedøre. Han samlede en sten op fra grusstien og kylede den over hækken. Jeg var fulgt efter ham, fordi min liggestol stod under parasollen. Jeg måtte stadig ikke ligge helt i solen. Kun med mine ben. Jeg flyttede stolen, så sollyset faldt på fodenden.

”Hvor har det dog varet længe,” sagde jeg til Dave, der stod med ryggen til mig og stirrede ud i haven.

”Hvad har varet længe?” spurgte han.

”Min sygdom,” sagde jeg. ”Jeg har fået nok af at ligge.”

”Vær glad for, at du er rask,” sagde han.

”Bliver du syg af det?” spurgte jeg.

”Af hvad?”

”Flas ...ken,” sagde jeg tøvende.

Han trak på skuldrene. ”Man bliver lidt utilpas,” sagde han, ”men det er også meningen.” Han vendte sig om og gik ind. Dagen efter skulle far og han – ligesom alle jødiske mænd i Amersfoort – undersøges til arbejdslejrene. Far håbede på at blive kasseret. Han havde hududslæt, og det var meget belejligt nu. ”Mig tager de ikke, bare vent og se,” sagde han. Jeg formodede, at han gjorde noget for at forværre det. Jeg vidste, at Dave også var ude efter et middel for ikke at havne i en arbejdslejr. Så snart han blev indkaldt, opsøgte han nogle bekendte, og et par dage senere sagde han, at han havde fundet på noget. I første omgang forstod jeg ikke, hvad medicinflasken havde med det at gøre. Jeg associerede altid medicin med at få det bedre.

Inde fra stuen lød violinmusik. Jeg havde ikke hørt min bror spille i lang tid. Jeg vendte mig om på stolen og kiggede ind. Han stod midt i stuen og improviserede en czardas. Lotte sad og kiggede på ham. Han stod lidt foroverbøjet, håret faldt ned i hans ansigt. Jeg så fingrene på hans venstre hånd bevæge sig hen over strengene. Jeg lagde mig ned igen for at lytte til hans spil, men pludselig stoppede han, og lidt efter hørte jeg låget på violinkassen smække i.

Næste morgen fik jeg øje på medicinflasken i badeværelset. Forsigtigt tog jeg proppen af. Det lugtede bittert. Jeg opdagede også nu, at der var taget noget af den. Det var en ganske almindelig flaske, der lignede andre flasker i et medicinskab. Der sad ikke nogen etiket på. Om eftermiddagen stod den stadig på samme sted, men uden indhold, og proppen lå ved siden af. Jeg ville til at gå nedenunder, da min bror kom op ad trappen. På det øverste trin vendte han sig om og gik ned igen, hvorpå han straks gik ovenpå igen. Han så bleg ud, og sveden piblede frem på hans ansigt.

”Virker det hurtigt?” spurgte jeg.

”Ja,” mumlede han, og gik igen op ad trappen.

”Er det så også nødvendigt at gå op og ned ad trappen hele tiden?”

”Alt er nødvendigt,” sagde han. Han stod ovenpå og kom hurtigt nedenunder. ”Det er nemt at gå nedad, men svært at gå opad.”

”Hvor længe vil du blive ved?” spurgte jeg.

”Vi skal afsted lige straks,” sagde han.

Det varede længe, før de kom tilbage.

”Måske beholder de dem der,” sagde mor.

”Der er mange, der skal undersøges,” sagde jeg.

”Bare flasken har hjulpet,” sagde Lotte.

De kom hjem et par timer senere. Dave så endnu mere elendig ud, men både han og far var i godt humør, fordi de begge var blevet kasseret.

”Hvad sagde lægen?” ville Lotte vide.

”Han sagde ikke så meget,” sagde Dave, ”men han fandt mig uegnet til en arbejdslejr.” Han lagde sig på divanen. Hans hår var uredt, og han havde mørke ringe under øjnene.

For et par år siden havde jeg også set ham ligge sådan. Han læste i Rotterdam, og da far uventet kom på besøg hos ham, viste det sig, at han i mere end i en uge havde festet og havde været konstant beruset. Far tog ham med hjem. ”Alt det drikkeri,” sagde han, ”skader helbredet.”

Min brors arm hang slapt ned langs divanen; han havde løsnet knapperne i skjorten.

”Og det på grund af et par dråber,” sagde han.

Portrætterne

Et par dage efter var Dave kommet sig over generne fra den brunlige væske. Lotte rendte med lækkerbiskner fra køkkenet til soveværelset, og mor kom med alle mulige gode råd.

”Giv ham en masse mælk, det er altid godt i sådan et tilfælde,” sagde hun, som om hun tit havde været ude for noget tilsvarende.

”Lad ham hellere være i fred,” sagde far. Han var dog snart på højkant igen. Men han blev ved med at se dårlig ud i lang tid. Alligevel gik han ligesom de andre med til fotografen for at få lavet et portræt.

Fru Zwagers var begyndt med det. ”Vi er alle sammen blevet fotograferet,” sagde hun en eftermiddag til mor, da hun kom derhen til en kop te. ”Min mand og jeg sammen, og børnene. Ser du, det er sådan et godt minde til senere, man ved aldrig, hvad der sker, og så har vi i det mindste et portræt af hinanden.”

Min mor var enig med hende. ”Det må vi også få gjort,” sagde hun. ”Jeg synes, det er en god ide.” ”Vi tager alle sammen hen til Smelting,” sagde far, efter at mor havde drøftet det med ham. Og til os: ”Sørg for at se ordentlig ud.”

”Jeg er ikke særlig fotogen,” sagde jeg. Jeg havde ikke spor lyst til at tage med.

”Som om det betyder noget,” sagde mor.

”I øvrigt” sagde jeg, ” har vi masser af fotos. Et helt album.”

”Det er næsten alt sammen snapshots fra ferier,” sagde mor, ”ældgamle snapshots.”

”De er da sjove,” sagde jeg. ”Hvad skal vi dog med sådan et unaturligt portræt!”

”Smelting er meget dygtig til at tage portrætter,” sagde mor.

Jeg tog med, selvom jeg ikke havde tænkt mig at blive fotograferet. Lotte var iført en ny sommerkjole. Hun havde omhyggeligt sat sit blåsorte hår op. Sammen med Dave poserede hun på hr. Smeltings sofa.

”Kig lige på min hånd,” sagde fotografen. Han rakte hånden i vejret, og min bror og hans kone kiggede på den.

”Og så lige et smil,” sagde hr. Smelting. De smilede på samme tid.

”Mange tak,” sagde han. ”Næste.”

Mine forældre kiggede også på hånden. ”Smil endelig så meget som muligt,” sagde han. ”På et foto skal man udstråle så meget glæde som muligt.”

”Jeg gør det næste gang,” sagde jeg.

Det blev travle tider for hr. Smelting. Det gik fra mund til mund. Vi havde jævnligt besøg af bekendte, der kom og viste deres portrætter. Alle stod på præcis samme måde. Alle havde kigget på hånden og smilet et øjeblik. En eftermiddag skulle mor på besøg hos fru Zwagers; hun ville vise portrætterne til hende. Men mindre end en halv time kom hun bestyrtet tilbage.

”De er væk,” sagde hun. ”Hele familien Zwagers er gået under jorden. Jeg hørte det fra naboerne. De har efterladt alt. Jeg gik forbi deres hus. Det så ud, som om de stadig boede der.”

Det var første gang, vi hørte, at nogen var gået under jorden.

”Hvor kan de være taget hen?” spurgte jeg.

”Et eller andet sted ude på landet, selvfølgelig, hos bønder,” sagde mor. ”Hun har ikke nævnt det med et ord til mig.”

”Det er da klart,” sagde far, ”sådan noget råber man ikke ud til hele verden.”

”Sikke noget,” sagde mor, at efterlade alle sine ejendele på den måde.”

”Når man tager på ferie, efterlader man også alle sine ting,” sagde jeg.

”Så ved man i det mindste, hvornår man kommer tilbage,” sagde mor. ”Og så med fire børn,” fortsatte hun, ”hvad skal man dog ikke have med til dem.”

”At gå under jorden,” sagde jeg til far, ”forekommer mig at være ligesom at trække sig tilbage fra tilværelsen.”

”Måske har de ret,” sagde far. ”Hvem ved?”

”Jeg ville gerne have vist hende vores portrætter,” sagde mor. ”Gad vide, hvor længe de bliver væk.”

Det skete

”*Over os råder trælle; ingen frier os fra dem.*” (KLAGESANGENE, 5:8)

Jeg havde altid troet, at der ikke kunne ske noget med os. Jeg kunne til at begynde med heller ikke forestille mig, at det var sandt. Da telegrammet fra Amsterdam kom den formiddag, var min første tanke: Det må være en fejltagelse. Men det var det ikke.

For at få mere at vide gik jeg med far hen for at ringe op hos en bekendt, der var gift med en jordemoder. Hun var ikke selv jødisk, og derfor måtte hun beholde telefonen til sit arbejde. I et mørkt bagværelse var hun i færd med at pakke en kuffert, mens far søgte forbindelse med Amsterdam. Jeg begreb ikke meget af telefonsamtalen. Han gav korte svar med lange pauser, som om personen i den anden ende af røret kom med en udførlig historie.

I mellemtiden gik jordemoderen frem og tilbage i værelset, ledte efter noget i et skab, gik ind i et andet værelse og kom tilbage igen. Hun var kraftig og lyshåret. Hun havde flade sko på, og lædersålene knirkede hele tiden.

”De er begyndt på Merwedeplein,” sagde far, da samtalen var forbi. Han blev stående et øjeblik med røret i hånden.

”Jeg går med jer ud,” sagde jordemoderen. Hun lukkede kufferten og tog sin frakke på. Hun gik ud i gangen foran os. ”Det er en forfærdelig tid,” sagde hun. ”Og jeg har rasende travlt; det er næsten ikke til at følge med.”

”De kom med lastbiler klokken ni om aftenen og holdt for døren,” sagde far. Han stod tøvende i døren, som om han tøvede mellem gaden og det værelse, hvor telefonen stod.

”Er det Deres anden datter?” spurgte jordemoderen.

Far nikkede. Jordemoderen lukkede døren i. ”Hvad skylder jeg?” spurgte far.

”Tres cent,” sagde hun. ”Det er næsten alle sammen døtre. Folk tror altid, at de får en søn, men i langt de fleste tilfælde er det en datter.” Hun sagde farvel og steg hurtigt op på cyklen.

Langsomt gik jeg den anden vej med far. Han stirrede frem for sig.

Jeg så det for mig. Jeg så de store lastbiler, og jeg så min søster sidde deri.

”Man kan intet gøre,” sagde far, ”man kan ikke række nogen hjælpende hånd.”

Jeg vidste ikke, hvad jeg skulle sige. Jeg havde det ligesom for længe siden, da jeg havde set hende næsten drukne. Vi logerede hos mine bedsteforældre i den østlige del af

landet, og der tilbragte vi en dag ved floden Dinkel. Jeg var syv og Bettie otte. Vi måtte soppe lidt, mens mine forældre sad i skyggen under et træ. Vi gik og plukkede blomster i vandkanten, og Bettie sagde: ”Der står nogen flotte på den anden side.” Hun trådte derover, og jeg så hende forsvinde i vandet. Jeg stod målløs og ubevægeligt og kiggede på hendes arm, der kun var synlig, fordi hun havde grebet fat i en græstot. Far sprang dengang fuldt påklædt i vandet og kunne lige nå at gribe hendes hånd.

Jeg blev i lang tid ved med at se for mig den arm, der stak op over vandet. Det var blevet en helt anden arm, end den hun havde i virkeligheden. Når vi legede sammen, eller når vi sad til bords, stirrede jeg på den, og så kunne jeg ikke se nogen forskel mere.

Vi var nået hjem igen. Far gik ind. Jeg blev i forhaven og satte mig på bænken. I blomsterbedene blomstrede påskeliljer og tulipaner. Dagen før havde jeg plukket af dem; jeg kunne se, hvor jeg havde klippet dem af. Inde fortalte far om den lastbil, der havde holdt for døren.

Nu gav det ikke mening, at hun stak sin arm ud af lastbilen. Hvis hun gjorde det, var det fordi, der ikke var plads til den derinde, for ingen udenfor ville række hende en hjælpende hånd.

Campingkrus

De sagde til os: ”I skulle være taget væk for længst.” Men vi trak på skuldrene. Vi blev. Jeg måtte gerne gå mange ture nu, og bag vores hus havde jeg opdaget en lille vej, der førte hen til en skov. Der var det helt stille. Af og til kom en bonde forbi med mælkejunger. Han kiggede på stjernen på min frakke og hilste sky, men sådan hilste han på alle.

Et magert kræ fulgte med mig. En kvindes gennemtrængende råb lød i det fjerne.

En dag kom jeg hjem fra en gåtur og fandt tre breve i postkassen. Tre gule kuverter. Vores fulde navne stod på, ligesom vores fødselsdatoer. Det var indkaldelserne.

”Vi skal melde os,” sagde Dave.

”Det har jeg ikke spor lyst til,” sagde Lotte. Alt var stadig så nyt i deres hjem.

”Vi får set noget af verden, det bliver da spændende,” sagde Dave.

”Det lader til at være en større rejse,” sagde jeg. ”Jeg har aldrig været længere væk end Belgien.”

Vi købte rygsække og forede vores tøj med pels og flonel. Vi proppede æsker med vitaminer ind overalt. De havde sagt til os, at vi skulle gøre det. I indkaldelsen stod også, at vi skulle tage campingkrus med. Dave ville købe dem i byen. Da han næsten var for enden af gaden, skyndte jeg mig hen til ham.

”Lad mig gå med,” sagde jeg. ”De er svære at få fat på.”

”Tror du?” spurgte Dave. ”Vi får se.”

I den første butik så vi kun keramikkrus. ”De går nemt i stykker undervejs,” sagde Dave. I den næste butik havde de godt nok campingkrus, men han syntes, at de var for små.

”Der kan ikke være noget i,” sagde han.

Endelig kom vi til en butik, hvor de havde krus, som han syntes om. Det var store, røde krus, der kunne klappes sammen.

”Hvad skal der i?” spurgte Dave mig.

”Man kan komme alt muligt i, hr.,” sagde ekspedienten. ”Mælk og kaffe, serveret varmt, eller vin og limonade. De er af god kvalitet, smitter ikke af og har ingen bismag. Desuden kan de garanteret ikke gå i stykker.”

”Så tager vi tre af dem,” sagde Dave. ”Har De kun røde?”

”Ja,” sagde ekspedienten, ”jeg har kun røde; men det ser jo muntert ud på en campingtur.”

”Det har De ret i,” sagde Dave. Vi forlod butikken. Han bar på krusene, som ekspedienten pænt havde pakket ind.

”Det er en skam, at vi ikke må komme nogen steder,” sagde han, ”ellers kunne vi lige have drukket kaffe og afprøvet dem med det samme.”

”De skal først vaskes af,” sagde jeg.

På vej hjem mødte vi hr. Zaagmeier. ”Vi har købt krus,” sagde Dave til ham, ”flotte, røde campingkrus, et til hver.”

”Har I også fået en indkaldelse?” spurgte hr. Zaagmeier. ”Åh, åh, ligesom min søn. Nu prøver jeg at se, om der er noget at gøre.”

”Hvorfor?” spurgte Dave, ”det hjælper alligevel ikke.”

”Kom hellere med mig,” sagde hr. Zaagmeier, ”kom hellere med mig; jeg kender nogen. Måske kan han også ordne noget for jer.”

”Vi har pakket,” sagde jeg.

Hr. Zaagmeier tog os med hen til sin bekendte.

”Jeg vil godt hjælpe jer,” sagde den bekendte, ”hvis I gør nøjagtigt, som jeg siger.”

”Sikke en skam,” siger Dave, ”vi har pakket, syet vitaminer ind overalt og lige købt campingkrus.”

”Hvis du tager derhen, kommer du aldrig mere tilbage,” sagde hr. Zaagmeiers bekendte, ”vær fornuftig.”

”De kommer og henter os, hvis vi ikke melder os,” sagde jeg.

”Gør, som jeg siger,” sagde hr. Zaagmeiers bekendte. ”Kom hen til mig klokken ni i aften.”

Da vi gik hjem, sagde ingen af os et ord. Til sidst sagde Dave: ”Jeg forstår ikke, hvorfor de gør os så bange. Hvad kan de egentlig gøre os?”

”Ja,” sagde jeg, ”hvad kan de gøre os?”

”Vi kunne have set lidt af verden,” sagde han eftertænksomt.

Lotte stod og ventede på os i forhaven. ”Hvor var I længe væk,” sagde hun. ”Lægen har været her. Han vil ikke have, at du rejser, nu hvor du lige har fået det bedre,” sagde hun til mig. ”Du skal være forsigtig,” sagde han. Han har efterladt en attest til dig.”

”Pyt,” sagde jeg, ”ingen af os tager afsted.”

”Tja,” sagde Dave, ”vi har købt campingkrus. Se her.” Han pakkede dem ud og satte dem på lågen i forhaven.

”Hvad skal vi stille op med dem?” spurgte han.

Forseglet

Vi behøvede ikke at tage hen til hr. Zaagmeiers bekendte, for Dave fik også en attest. Der stod nu to senge i stuen, og min bror og jeg gik rundt i nattøj hele dagen for at kunne springe på hovedet i seng, så snart det ringede på døren. Lotte fik lov til at blive for at passe os. Men mine forældre måtte rejse til Amsterdam, fordi de var over halvtreds.

Det var et nyt dekret. De måtte kun tage én kuffert med tøj med, og, denne kuffert og det værelse, hvor de havde boet, skulle forsegles, inden de tog afsted

”Du har vel ikke glemt noget?” spurgte far.

”Nej, alt er lagt i,” sagde mor. Hun gik frem og tilbage i værelset, som om hun ledte efter noget, hun kunne tage med. Far stod og kiggede ud af vinduet.

”De skulle komme inden klokken tre,” sagde han. Han så på sit ur. ”Den er allerede fem minutter over.”

”Tror du, at kufferten skal åbnes igen?” spurgte mor.

”Nej da,” sagde far, ”det har de slet ikke tid ti. De forseglers den lige, ikke andet. Der er de.”

To mænd i sorte læderfrakker åbnede havelågen og ringede på. Dave og jeg lå allerede i vores senge. Lotte gik hen til døren. De trådte ind uden at sige et ord.

”Skal kufferten åbnes igen?” hørte jeg mor sige.

”Det er derfor, vi kommer vi,” sagde en af dem.

Jeg havde set, hvor omhyggeligt mor havde pakket det hele. Nu ville de gennemrode det hele igen, som om der lå noget i bunden, som de stod og manglede. Det mindede mig om en tur til Belgien, som vi havde været på lige inden krigen. På tilbagerejsen blev mor meget nervøs. Hun spurgte hvert øjeblik far, om han troede, at kufferten ville blive gennemset. Jeg forstod til at begynde med ikke, hvorfor hun var så nervøs. Men det blev tydeligt for mig, da tolderen gennemsøgte hendes kuffert. Der viste sig at ligge to store flasker eau de cologne i den. Der skulle betales told for dem, og mor kunne altså lige så godt have købt dem i Holland.

Da mændene var gået, kiggede vi på seglene. ”Det er ingen sag lige at løsne dem og lægge noget ekstra i kufferten,” sagde jeg. ”Man kan altid klæbe dem fast med lim.” Jeg pillede ved et hjørne. Det gik ganske rigtigt meget nemt løst.

”Lad hellere være,” sagde far, ”vi har ikke brug for mere. Desuden bliver vi ikke væk så længe.” Han havde sådan en ukuelig optimisme, at den virkede smittende. Jeg spurgte ofte, hvad han mente om situationen, kun fordi jeg på forhånd vidste, at jeg ville få noget at høre, der beroligede mig. Når jeg blev bange for de historier, som andre fortalte om Polen, sagde han altid: ”Det kommer ikke til at ske.” Jeg har aldrig været klar over, om far selv troede på det, eller om han bare sagde det for at indgyde os håb.

”Se,” sagde han, ”de har selvfølgelig brug for unge mennesker til rustningsindustrien, for alle mænd er i hæren. De ældre skal flytte til Amsterdam. Der laver de en ghetto igen. Det bliver en stor *kille*.

”Lad os håbe, at det ikke varer så længe mere,” sagde mor. Jeg vidste, at hun tænkte på Bettie. ”Jeg har det godt,” skrev hun på et postkort, som vi havde fået et par dage efter razziaen. ”Gør jer endelig ikke nogen bekymringer.” Hvis det ikke varede for længe, kunne hun nok holde ud der. ”Hun er sund og rask,” sagde alle, ”hun skal nok klare det.”

Da mine forældre var rejst, stod Lotte og jeg og betragtede seglet, der var sat hen over dørkarmen. Værelset fik på den måde noget hemmeligt over sig. Som om der lå gemt noget, som vi ikke måtte se.

”Vi går da bare derind,” sagde Lotte. Med en negl skar hun i seglet over i dørsprækken. Vi havde følelsen af at betræde et fremmed værelse. Forsigtigt, som om vi var bange for, at nogen skulle høre os, gik vi rundt om bordet, rørte et øjeblik en stol, et skab.

”De har noteret alt,” hviskede Lotte. ”Vi kan ikke fjerne noget mere.”

Jeg flyttede en vase. ”Det er næsten som om, det ikke længere er vores,” hviskede jeg tilbage. ”Hvordan kan det være?”

”Fordi de har berørt det med deres hænder,” sagde Lotte.

Vi forlod værelset og lod det revnede segl sidde.

Til opbevaring

”Jeg fatter ikke, hvordan du kunne holde ud at ligge i sengen i så mange måneder,” sagde Dave til mig. Vi havde gået rundt i nattøj nogle uger nu og lå somme tider i sengen hele dagen, fordi der gik rygter om husundersøgelser.

”Tja,” sagde jeg, ”jeg blev jo tvunget til det.”

”Ja,” sagde han, ”så værner man sig selvfølgelig til det. Det er ligesom at gå med en stjerne og ikke have nogen radio.”

”På sygehuset havde jeg ellers det indtryk, at det var for mit eget bedste,” sagde jeg.

”Hallo, må jeg låne din ketsjer?” hørte jeg pludselig nogen udenfor råbe. Havedørene stod åbne. Naboens datter stak hovedet over rækværket. Smilende kiggede hun ind.

”Ja, da,” råbte jeg tilbage.

Hun klatrede over rækværket og sprang ned i vores have.

”Alle tiders,” sagde hun. Hun bankede lidt sand af sin vide, blomstrede nederdel.

”Jeg skal ikke bruge den,” sagde jeg, ”du må såmænd beholde den.”

”I spiller alligevel ikke tennis nu, vel?” sagde hun.

”Nej,” sagde Dave. ”Ikke nu.”

”Og i øvrigt,” sagde hun til mig, ”ville lægen heller ikke give dig lov til at spille.”

”Du har ret,” sagde jeg. ”Kom lige med op på mit værelse.”

Vi gik ovenpå. Mens jeg ledte efter ketsjeren i et skab, snagede pigen i mine bøger.

”Hvor er den fin!” sagde hun.

Jeg vendte mig om. Jeg troede, at hun mente en bog, men hun stod med en kattefigur i hånden.

”Tag den bare med,” sagde jeg. ”Vi bliver jo ikke boende her ret længe mere.”

”Meget gerne,” sagde hun. ”Det ville da være en skam, hvis du efterlod alle de pæne ting her.”

”Det er rigtigt,” sagde jeg. ”Tag bare noget mere med.”

Hun gik rundt i værelset, tog en vase, en lille træskål, en gammel messingdåse og lidt nips.

”Årh” udbrød hun, ”den taske!” Hun satte det, hun havde i hænderne, på bordet og tog tasken, som hang om en stol. Hun betragtede den indgående, åbnede den og tømte den for indhold.

”Her,” sagde hun, ”jeg tømmer den lige. Sikke en pæn taske.”

”Den er min søsters,” sagde jeg. ”Hun har selv lavet den.”

”Var hun så dygtig til at arbejde med læder?” spurgte hun.

”Hun har lavet mange ting i læder. Meget flotte.”

”Jeg skal nok opbevare den for dig,” sagde hun.

”Fint,” sagde jeg.

”Jeg må da godt bruge den af og til, ikke?”

”Jo,” sagde jeg, ”det må du godt”.

Med ketsjeren, tasken og de andre ting i favnen blev hun stående og kiggede rundt i mit værelse, som om hun havde glemt noget.

”Den der flise ...” sagde hun.

Jeg tog den ned fra væggen og lagde den ovenpå de andre ting.

”Jeg åbner lige døren for dig,” sagde jeg.

”Jeg skulle have taget en pose med,” sagde hun leende.

”Men du vidste selvfølgelig ikke, at du skulle bære på så mange ting. Du kom jo bare for at låne ketsjeren?”

”Ja,” sagde hun. ”Fint, at jeg kan bruge din. Det er en god ketsjer, ikke? Jeg tænkte, jeg spørger lige. Det er en skam, hvis den bliver stående i skabet, og I kommer jo ikke til at spille tennis foreløbig.”

Jeg gik med hende ned ad trappen og holdt fordøren åben for hende. ”Kan du bære det hele?” spurgte jeg.

”Ja, sagtens,” sagde hun. Hun blev tøvende stående på måtten. ”Vil du lige holde udkig for mig?” spurgte hun. ”Man skal være så forsigtig nu om stunder ... hvis de ser mig komme ud af jeres hus ... man kan aldrig vide ... jeg vil nødigt have problemer.”

Jeg tog frakken over nattøjet og kiggede til højre og venstre ude på gaden.

”Jeg ser ingenting,” sagde jeg.

”Jamen, farvel så,” sagde pigen. Hun skyndte sig ud af lågen og løb ind i nabohusets have. Tasken dinglede på hendes arm. Halen på kattefiguren stak op.

Hjemkomst

”Ved du, hvad jeg gør?” sagde jeg til min bror en eftermiddag. ”Jeg tager til Amsterdam.”

”Hvorfor i alverden vil du det,” sagde hans kone. ”Det er da ikke nogen god ide.”

”Jeg har fået nok af det her,” sagde jeg. ”Jeg trænger til at få noget ordentligt tøj på.”

”Det kan jeg godt forstå,” sagde Dave. ”Måske kan du sagtens bo i Amsterdam. Vi burde også tage afsted.”

”Men hvordan vil du gøre det?” spurgte Lotte.

”Jeg piller stjernen af min frakke og stiger på toget. Meget enkelt.”

”Hvis bare der ikke er nogen streng kontrol,” sagde Dave.

”Jeg skal nok være forsigtig,” sagde jeg. ”Jeg tager i hvert fald afsted.” Jeg ville besøge mine forældre. De havde skrevet, at de havde været heldige. De boede på værelser i Sarphatistraat i et stort hus med en have. ”Vi har allerede truffet flere bekendte,” skrev far. ”Vi bor alle sammen i samme kvarter.” Selvom jeg forstod på deres breve, at de efter omstændighederne havde det godt, indså jeg, at de ville foretrække at have et af deres børn hos sig. Navnlig nu, hvor de gjorde sig stadig større bekymringer om Bettie, som de ikke havde hsom de ikke havde hørt fra mere.

Jeg ville tage af sted, så snart det blev mørkt. Jeg var anspændt som et barn, der for første gang skal ud at rejse. Ikke fordi jeg snart skulle gense mine forældre, men fordi jeg i et øjeblik kunne lade som om, at alt var normalt. Men på vej hen til banegården bildte jeg mig ind, at der stod en politibetjent på hvert gadehjørne og kontrollerede. Og i den dårligt oplyste banegårdsbygning følte jeg, at alle stirrede undersøgende på mig. I toget sad jeg gemt væk i et hjørne ved siden af en kvinde, der sad og vuggede sit barn i søvn på skødet. En mand overfor mig sad og røg pipe og kiggede udenfor. Der var intet at se. Vi kørte igennem et mørkt landskab, og jeg glemte min frygt. Jeg begyndte at synes om det. Jeg kunne ikke lade være med at nynne med på hjulenes ensformige rytme. Jeg huskede, hvordan Bettie og jeg tit tilbragte vores ferie i Amsterdam, da vi stadig var små. Så dystede vi i toget om, hvem der kunne finde på de flotteste ting på hjulenes rytme. ”Til ám-ster-dam-og ró-tter-dam-med oste-mad og slik-ke-pind” skrålede vi sommetider flere kilometer i træk.

Amsterdam var mørk og våd. Mange mennesker færdedes stadig på gaden. Som skygger bevægede de sig fremad på Damraks brede fortove. Ingen kiggede på mig. I Sarphatistraat havde jeg svært ved at finde huset. Der var næsten helt mørkt under træerne. Jeg gik op ad trapperne ud til gaden og forsøgte at skelne husnumrene. Endelig fandt jeg det. Det lå ret tilbagetrukket. Med hånden på ringeklokken kom jeg i tanke om, at jeg ikke bare kunne ringe på. Alle i huset ville blive opskræmte. Jeg stod først og fløjtede i nogen tid, men ingen lod til at høre det. Så var der ikke andet at gøre end at ringe på. Jeg gjorde det forsigtigt tre gange i træk. Så snart jeg hørte nogen komme ud i entreen, råbte jeg mit navn gennem brevsprækken.

”Er det dig?” sagde far forbavset. Han lod mig komme ind gennem en sprække.

”Jeg kommer for at se til jer,” sagde jeg muntert.

”Barn dog,” sagde mor, ”at du turde det.”

”Det var så let som ingenting,” sagde jeg.

Husets andre beboere kom – efter at de havde hørt, at der ikke var noget galt – og kiggede på mig.

”Rejste du uden videre med toget?” spurgte nogen.

”Skulle nogen se dit legitimationskort?” spurgte en anden.

”Turde du købe en billet ved lugen?”

De betragtede stedet på min frakke, hvor stjernen havde siddet, som en seværdighed.

”Der sidder stadig rester af gul tråd,” sagde nogen.

”Du må sy den på igen,” sagde mor.

”Var der mange med toget?” spurgte far.

De udspurgte mig, som om jeg havde været ude på en lang rejse, som om jeg kom fra udlandet.

”Du er sikkert sulten,” sagde mor. Hun forlod værelse og kom tilbage med et par smurte madder.

Selvom jeg slet ikke var sulten, begyndte jeg at spise for ikke at skuffe mor.

De blev alle sammen stående rundt om bordet og så så veltfredse ud, at jeg kun med største besvær fik spist op.

I kælderetagen

Huset på Sarphatistraat havde noget dystert over sig. Værelserne var højloftede; mørkt tapet, tunge og solide møbler.

En uge efter at mine forældre var flyttet ind, var familien, der ejede huset, pludselig forsvundet. Mine forældre sad den morgen ved morgenmadsbordet og ventede forgæves på dem. Først troede de, at de havde sovet over sig, men da ingen dukkede op, måtte de gå ud fra, at familien fandt det klogere at forlade den urolige by. Med den familie, der også for nylig var flyttet ind på den øverste etage, blev mine forældre enige om, at de tog hele den nederste etage i brug. Da jeg kom hen til dem, var mor allerede faldet til i de nye værelser, som hun havde indrettet på ny, så jeg genfandt lidt af stemningen fra vores hus i Breda. Det forblev dog et typisk amsterdamsk hus med de smalle gange, dystre trapper og brunmalede døre. En stejl vindeltrappe førte ned til en kælderetage fyldt med møbler, lampeskærme, ruller silke og kasser fyldt med perler og galoner.

Da jeg havde opdaget det, tilbragte jeg timer der, mens jeg snusede rundt mellem de jordslåede stoffer, båndene med guldrådene og lampeskærmenes nøgne skeletter. Som barn havde jeg tit siddet på loftet og rodet i en kiste med karnevalsdragter. Jeg prøvede dem alle sammen og gik rundt i dem hele eftermiddage. Sådan hængte jeg perlekæder om mig selv og gik gennem de fugtige rum.

En formiddag kom far ned ad trappen. Han havde sin frakke på og bar min frakke over armen. ”Skynd dig at tage den på,” sagde han. Mor kom nedenunder efter ham. Jeg tog hurtigt perlekæderne af. Far slukkede lyset. I halvmørket stillede vi os ved gittervinduet ud til gaden. Derfra kunne vi kun se forbipasserendes fødder. Til at begynde med passerede ingen. Men efter et par minutter så vi store, sorte støvler komme til syne, der lavede en hård, klikkende lyd. De kom fra huset til højre for os, og de gik skråt forbi vores vindue hen til fortovskanten, hvor der holdt en bil. Vi så også almindelige sko gå ved siden af støvlerne. Brune herresko, et par nedtrådte pumps og sportssko. To par sorte støvler gik langsomt hen til bilen, som om de bar på noget tungt.

”Der bor mange mennesker i huset her ved siden af,” hviskede far. ”Det er en hvilehjem, og der er en del syge imellem.”

”Det er Liesje,” sagde mor sagte. ”Hun vokser så hurtigt. De der støvler er alt for små til hende.”

Barnet løftede en fod i vejret, og som om den hinkede, sprang de (den) ene støvle frem og tilbage foran vores vindue. Indtil de sorte støvler kom derhen. Vi hørte døren i huset til højre smække i. Støvlerne bevægede sig ikke. De var velpudsede, havde lige hæle, og de blev stående ubevægelige lige foran vores vindue. Vi kiggede gennem vores vindue, som om det var en butiksrude, hvor der var udstillet noget særligt. Mor holdt hovedet lidt på skrå, fordi en tremme tog udsigten fra hende. Far kiggede lige frem for sig.

Støvlerne satte sig i bevægelse, og vi så, hvordan først den venstre gik fremad, derefter den højre, den venstre, den højre, væk fra vinduet mod venstre.

I huset til venstre hørte vi lyden af ringeklokken. Vi blev siddende, indtil vi ikke så flere støvler. Så gik vi ovenpå og hængte vores overtøj på knagerækken.

Sabbat

Jeg sad bøjet hen over bogen, mens mor med en finger pegede på linjerne for at lade mig følge bønnen, og kiggede ud gennem rækværket og ned, hvor jeg så far stå med sit *tallis* om sig. Jeg kom til at tænke på den jødiske synagoge i Breda, der var meget mindre og ikke nær så pæn. Men der stod far ved en stor pult. Den mindede om en karet uden hjul. Han måtte først åbne en rund dør og træde et par trin ned for at komme ud af den. Døren peb, og når jeg hørte det, kiggede jeg ned. Far gik hen til midterskibet. Jeg fulgte hans høje, skinnende hat og hans vide *tallis*, der flagrede lidt efter ham, mens han gik. Han gik op ad trinene til *almemmor*, hvor der blev læst højt af toraen, og hvor han var indkaldt til at uddele *mitswes*. Mellem de messende hebræiske tekster hørte jeg så pludselig vores navne blive nævnt. De lød meget smukt på hebræisk. Og de var længere, fordi fars navn også blev nævnt. Mor kiggede også ned gennem rækværket og smilede til far. Kvinderne på balkonen nikkede til mor som tegn på, at de havde hørt det og afventede, om deres ægtefæller også ville give dem en *mitswe*, så mor derefter kunne nikke til dem. Det hørte sig til i den bredaske *kille*.

Nu så jeg far sidde lidt bagtil på en bænk mellem andre mænd. Han havde en almindelig hat på, og han blev siddende, indtil gudstjenesten var forbi. Det var en lang gudstjeneste. Der blev bedt særlige bønner for jøderne i lejrene. Nogle kvinder græd. Foran mig sad en kvinde, der hele tiden tørrede næsen, mens hun sad gemt væk bag sin bog. Hun var iført et rødbrunt *bandeau*, som var sunket lidt tilbage under hatten. Mor havde lagt sin *tefillin* ved siden af sig på bænken. Hun stirrede lige frem for sig. Jeg lagde en hånd på hendes arm.

”Der er meget koldt i Polen nu,” hviskede hun.

”Hun har da taget varmt tøj med?” sagde jeg sagte. ”Hun havde en rygsæk, der lå klar.”

Mor nikkede. *Gazzanen* begyndte på en ny bøn, og vi rejste os alle sammen. Nedenunder havde nogen taget en torarulle frem fra den Hellige Ark. Rullen var beklædt med lilla fløj, og der sad en sølvkrone med klingende bjælder. Rullen blev båret rundt i synagogen. Bjælderne klingede. Mændene kyssede en flig af fløjlet under rundgangen. Lidt efter begyndte den afsluttende sang. Det er en munter melodi, og den overraskede mig hver gang, fordi dens begyndelse var temmelig løssluppen. Mens de sang, foldede mændene deres sjaler sammen, og kvinderne tog deres frakker på. Jeg så, at far omhyggeligt lagde sin *tallis* i den pose, der var beregnet til det.

Foran bygningen ventede man på hinanden. Man gav hinanden hånd med og ønskede hinanden en god sabbat. Far stod der allerede, da vi kom udenfor. Jeg huskede, hvor slemt jeg synes, det var at skulle følges ad hjem efter synagogen. Jeg var altid bange for at møde børn fra min skole.

De fleste mennesker forsvandt hurtigt hen over pladsen. Nogle gik hen mod Weesperstraat, andre gik til Waterlooplein. En bekendt til far spurgte, om vi ville følges med ham gennem Nieuwe Amstelstraat.

”Jeg har sendt min kone og børn ud af byen,” sagde han. ”Det er foreløbig den bedste løsning.”

”Hvorfor er du ikke rejst med dem?” spurgte mor.

”Årh,” sagde han, ”det er ikke noget for mig. Jeg skal nok klare mig.”

”Er du alene hjemme nu?” spurgte mor.

”Nej,” sagde han, ”jeg er hos min søster. Hun gør heller ikke noget foreløbigt.”

”Hvad kan man egentlig gøre?” sagde far.

”Tja,” sagde den bekendte, ”man kan lukke døren bag sig og forsvinde. Men hvad skal man så leve af?”

”Nemlig,” sagde far, ”man skal leve. Man skal leve af noget.”

Vi stod på hjørnet ved Amstel. En iskold vind blæste os i ansigtet. Fars bekendte gav hånd til os. ”Jeg skal den vej hen til min søster,” sagde han. Han krydsede broen til Amstelstraat. En lille, krum skikkelse, sunket dybt ned i sin sorte frakke og med hånden på hatten. Vi gik ned langs Amstel, over broen ved Nieuwe Herengracht og forbi det gule skilt. Skiltet med de sorte bogstaver *JUDENVIERTEL*. Et par børn med uldne halstørklæder hang over rækværket over kastede brød ned til mågerne, der behændigt greb stumperne, mens de strøg hen over vandet. På den anden side kørte en lastbil. En kvinde skubbede et vindue op og råbte noget. Børnene smed resten af brødet på jorden og skyndte sig ind.

”Lad os tage den korteste vej hjem,” sagde mor. Vi gik op på gaden langs kanalen.

”Vi er hjemme om et øjeblik,” sagde far.

”Man hører om flere og flere mennesker, der går under jorden,” sagde jeg.

”Ja,” sagde far, ”vi må også se at finde et sted til dig.”

”Nej,” sagde jeg, ”jeg tager ikke afsted alene.”

”Bare vi stadig boede i Breda,” sagde mor, ”det ville have været nemmere. Der havde vi hurtigt fundet en adresse. Her kender vi ingen.”

”Vi kunne måske have gemt os hos naboerne der,” sagde jeg.

”Åh, overalt,” sagde mor.

”Vi havde venner overalt.”

”Her koster det mange penge,” sagde far. ”Hvordan skal jeg skaffe dem?”

”Bare vi kendte nogle flere mennesker,” sagde mor.

”Lad os vente og se,” sagde far, ”måske er det slet ikke nødvendigt. Og hvis det ikke er nødvendigt, så er man bare til besvær hos fremmede.”

Vi var hjemme igen. Far stak nøglen i låsen. Jeg kiggede uvilkårligt rundt i gaden, før jeg gik ind. I værelset var der tændt for varmen, og bordet var dækket. Det havde mor ordnet, før vi gik. Far gik ud og vaskede hænder. Så stillede han sig hen til bordet, tog det broderede klæde af sabbatbrødet, brækkede endeskiven af, og under fremsigelsen af en bøn delte han den i tre stykker, som han dyppede i salt. Jeg mumlede *brooche* og spiste den saltede skorpe.

”Sådan,” sagde far, og han satte sig.

Pigen

En fredag eftermiddag skulle jeg købe ind for mor. ”Tag hen til Weesperstraat,” sagde mor, ”der har du alt inden for rækkevidde.”

Tante Kaatje skulle komme til middag. Far måtte hente hende på alderdomshjemmet, for hun kunne ikke færdes alene på gaden mere. Hun var et sted i firserne og tvillingesøster til min mormor, der var død nogle år før krigen. Hun påskønnede, når far kom og hentede hende til middag hos os. Så kunne hun igen tale om tidligere, om den tid, da hendes mand stadig

levede. Hun havde rejst meget i udlandet omkring århundredskiftet, og hun kunne stadig huske alt fra dengang. Efter sin mands død var hun flyttet på alderdomshjem, for hun havde ikke nogen børn. Det allerværste, syntes hun, var at hun ikke længere kunne rejse.

”Det kan godt være, at jeg tager ud at rejse igen,” sagde hun engang, da hun var hos os, ”når krigen endelig er slut.”

”Tante Kaatje elsker smørkage,” sagde mor, ”glem ikke at tage det med hjem.”

Jeg lovede at huske det hele. Mens jeg tog frakken på, kom mor igen ud i entreen.

”Skynd dig at komme hjem,” sagde hun, ”det bliver tidligt mørkt.”

Det lød som dengang, jeg måtte lege udenfor inden maden; nu sagde mor det af en anden grund.

Jeg havde knap nok lukket gadedøren i, før en tyk mand kom hen til mig. Det var, som om han havde stået og ventet på mig og vidste, at jeg ville komme udenfor på det tidspunkt. Han stillede sig lige foran mig, så jeg ikke kunne gå videre.

”Hvad hedder du?” spurgte han.

Jeg sagde mit navn. Han havde dobbelthage og blege øjne med tunge poser. Hans kinder var rødsprængte.

”Nå,” sagde han, ”skal jeg tro på det?”

”Sådan hedder jeg,” sagde jeg.

”Det siger I alle sammen,” sagde han. ”Hvor skal du hen?”

”Ud at købe ind,” sagde jeg. Jeg ville gå videre.

”Hov, hov,” sagde han, ”bliv stående.”

Jeg skævede til de mennesker, der kom forbi, men ingen tog sig af os.

Det var, som om vi bare stod og talte.

”Hvad hedder du?” spurgte han igen.

Jeg sagde igen, hvad jeg hed. Han løftede overlæben. Han havde brune tænder, de forreste stod skævt fra hinanden.

”Hvor gammel?” spurgte han.

Jeg fortalte ham, hvor gammel jeg var.

”Det stemmer,” sagde han. Han rakte hånden frem. ”Dit legitimationskort.”

Det undrede mig, at han først spurgte om det nu. Jeg tog legitimationskortet frem af tasken. Han flåede det ud af hænderne på mig og undersøgte det omhyggeligt.

”Hm,” sagde han, ”jeg leder efter en anden.” Han nævnte et navn, som jeg aldrig havde hørt før. ”Kender du hende?” spurgte han, ”hun skal bo her et sted.”

”Nej,” sagde jeg, ”hende kender jeg ikke.”

”Er du sikker?” insisterede han. Han stillede sig lidt tættere hen til mig. På hans frakkekrave sad grå askepletter. Hans slips sad skævt.

”Jeg kender hende ikke,” sagde jeg en gang til. Jeg trådte et skridt baglæns.

”Nå,” brummede han. Han gav mig legitimationskortet tilbage. ”Gå bare.”

Jeg gik videre. Først henne ved Weesperplein turde jeg se mig tilbage. Jeg så ham stadig stå i det fjerne. Jeg spekulerede på, hvem pigen var. Måske havde jeg set hende engang, måske havde vi passeret hinanden på Sarphatistraat.

Der var travlhed i Weesperstraat. I de små butikker stod kvinderne med deres indkøbstasker for at købe ind til sabbaten. Ekspedienter og butiksindehavere iført hvide forklæder, den gule stjerne på brystlommen med blyanten, bevægede sig energisk bag diskene. Der blev leet ad en vittighed fra en tyk kvinde med en fyldt taske. To små drenge betragtede opmærksomt en slikbutiks udstillingsvindue. De havde mørkeblå pjækkerter på, og stjernen var anbragt lavt. Det så ud, som om de havde møller i lommen, som hvert øjeblik kunne begynde at dreje i vinden. Jeg fik hurtigt ordnet mine indkøb og skyndte mig hjem igen. Nu gik jeg langs Achtergracht, hvor der var mere stille. I sygehuset på hjørnet gik en gammel kone netop ind. Hun blev støttet af to mænd, og hun holdt et hvidt lommetørklæde for munden.

Tante Kaatje måtte være der nu. Hun ville blive glad, når hun hørte, at jeg havde hentet smørkage i Weesperstraat. ”Ingen andre steder i verden fås sådan en smørkage,” sagde hun altid. Og vi troede på hende, for hun måtte vide det.

Da jeg drejede om hjørnet ved Roetersstraat, så jeg, at den tykke mand var forsvundet. Jeg ville spørge mor, om hun kendte pigen, men hun kom bekymret ud til mig i gangen.

”Tante Kaatje er væk,” sagde hun. ”Hele alderdomshjemmet er tomt.”

”Alle de gamle mennesker?” spurgte jeg.

Mor nikkede. Jeg gav hende tasken med indkøbene. Hun ville så gerne ud at rejse igen, tænkte jeg, da jeg gik ind. Far fortalte, hvad han havde hørt fra folk i kvarteret.

Først flere timer senere kom jeg i tanke om pigen, der var jævnaldrende med mig, og som jeg ikke kendte.

Lepelstraat

Da jeg gik ind i Lepelstraat, så jeg en lastbil komme kørende for enden af gaden. Mænd iført hjelme og grønne uniformer sad ret op bag hinanden på bænke. Køretøjet standsede, og mændene sprang ud. Jeg vendte mig om og ville gå tilbage, men en lignende vogn var allerede på vej fra den anden ende af gaden bag mig. Også her sad mændene ubevægelige og ranke, med geværet ved foden, som tinsoldater i en legetøjsbil. De sprang ud på samme tid i begge sider, gik hen til husene og skubbede dørene op. De fleste stod allerede på klem, så de uden besvær kunne komme ind. En af dem kom hen til mig. Han sagde, at jeg skulle stige ind. Ingen sad i lastbilen.

”Jeg bor her ikke,” sagde jeg.

”Stig alligevel ind,” sagde manden i den grønne uniform. Jeg blev stående. ”Nej,” sagde jeg endnu tydeligt, ”jeg bor ikke i Lepelstraat. Spørg Deres kommandant, om De også skal hente mennesker, der bor i en anden gade.”

Han vendte sig om og gik hen til officeren, der stod få meter fra køretøjet og holdt øje med sine underordnedes arbejde. De talte sammen et øjeblik, mens soldaten et par gange pegede på mig. Jeg var blevet stående på det samme sted og så foran mig en lille dreng

komme ud af en dør. Han havde en rygsæk i den ene hånd og en sirupsmad i den anden. En brun streg løb ned over hans hage. Fra en døråbning hørte jeg tunge skridt på trappen. Soldaten kom tilbage og bad om at se mit legitimationskort. Han tog det med hen til officeren, der betragtede det og gav det tilbage til soldaten. Han mumlede noget, hans læber bevægede sig øjeblik. Med legitimationskortet i hånden, der også klemte om geværet, kom soldaten igen hen til mig. Han gik langsommere end første gang. Han trådte på et stykke papir, der flagrede hen over fortovet. Hans hjelm sad lige over hans øjne; det så ud, som om hans pande var lavet af grønt stål. Drengen i døråbningen havde spist sin mad og tog nu rygsækken om på ryggen.

Soldaten rakte mig legitimationskortet og sagde, at jeg kunne gå. Jeg gik forbi lastbilen. Der sad nu et par kvinder på bænken. En gammel kvinde steg møjsommeligt op. Hun havde et brunt tæppe med sig. En mand bag hende skubbede hende opad. Et sted blev der banket hårdt på en dør. Et vindue blev smækket i.

I Roetersstraat satte jeg i løb. Jeg blev ved med at løbe, indtil jeg var hjemme.

”Sikke hurtigt, du er tilbage!” sagde mor. ”Var du ikke henne ved slagteren?”

”Nej,” sagde jeg, ”det gik ikke.”

”Havde han lukket?” spurgte mor.

”Nej,” sagde jeg, ”Lepelstraat var afspærret.”

Næste morgen gik jeg igen hen til Lepelstraat. Der flød med papir. Overalt stod døre på vid gab. I en mørk opgang sad en grå kat på trappen. Da jeg blev stående, løb dyret ovenpå og stirrede på mig med en krum ryg. På et af dørtrinnene lå en barnehandske. Et par huse længere ende var en dør revet løs. Hele fyldningen var ødelagt, og brevkassen hang skævt på et søm. Noget papir ragede op. Jeg kunne ikke se, om det var breve eller tryksager. Fra flere vinduer flagrede gardinerne udenfor. Et sted lå en væltet urtepotte på kanten af en vindueskarm. Bag et andet vindue så jeg et bord, der var dækket. En brødske på en tallerken. En kniv, der var stukket i smørret. Slagterbutikken, hvor jeg dagen før havde hentet kød, var tom. Et bræt var tømret for døren, så ingen kunne komme ind. Nogen måtte have gjort det i god tid. Udefra så slagterbutikken pæn ud. Som om slagteren først havde gjort butikken helt rent. Lugen ind til eddikemandens rum var lukket. Eddikelugten fra tønderne med agurkerne hang der stadig. Et vådt spor fra lugen førte over fortovet ud i rendestenen.

Det måtte være tønderne, der var væltet. Pludselig begyndte det at blæse. Papirerne hvirvlede hen over asfalten, fløj ind mod husene. Tæt på mig faldt en dør i. Ingen var kommet udenfor. Et vindue klaprede. Det blev ikke lukket. En vinduesskodde smækkede. Og det var ikke aften endnu.

Inden jeg drejede om hjørnet, så jeg noget på en dørkarm. Det røde øje på vagtselskabets emaljeemblem.

Døren stod på vid gab.

Mændene

Den aften, mændene kom, forsvandt jeg ud ad havedøren. Det var en mild forårsdag. Vi havde ligget i liggestolene i haven om eftermiddagen, og om aftenen opdagede jeg, at jeg allerede var blevet lidt forbrændt i ansigtet.

Mor havde været syg hele ugen, men hun var kommet lidt til hæfterne og lå ude i solen den eftermiddag.

”I morgen begynder jeg på at strikke en sommerbluse til dig,” lovede hun mig. Far lå tavst og røg en cigar og lod bogen på skødet ligge. I skuret havde jeg fundet en ketsjer og en tennisbold, som jeg begyndte at spille med op ad muren. Bolden fløj regelmæssigt hen over muren, og så måtte jeg åbne havedøren for at finde den ude på gaden. Somme tider landede den bag rækværket. Mellem vores have og naboernes var en smal rende med rækværker på begge sider. Man kunne lige stå der uden at blive set. Mens jeg ledte efter bolden, kom far og kiggede.

”Det kunne være et godt gemmested,” sagde han.

Han kravlede over rækværket, og vi satte os på hug bag et træ, der hverken var vores eller naboernes. Vores fødder forsvandt i den bløde jord, og der lugtede af rådne blade. Mens vi sad der i halvmørket og gemte os, fløjtede far kort.

”Hallo,” råbte han bagefter.

”Hvor er I henne?” spurgte mor. Hun lod til at have blundet.

”Kan du se os?” råbte far.

”Nej,” sagde mor, ”hvor er I da henne?”

”Her,” sagde far, ”bag rækværket, prøv at kigge godt efter.”

Vi lurede gennem en sprække og så mor nærme sig.

”Jeg kan stadig ikke se jer,” sagde hun.

”Godt,” råbte far. Han strakte sig ud og sprang behændigt over rækværket. ”Bliv lige siddende lidt,” sagde han til mig. Han gjorde mor forståeligt, at hun også måtte prøve at klatre over.

”Hvorfor det?” sagde hun.

”Tag og prøv,” sagde han.

Mor måtte gøre det om et par gange, før far var tilfreds. Han klatrede også selv over nu, og så sad vi alle tre på hug i renden.

”Ikke en sjæl vil lede efter os her,” sagde han. ”Lad os blive siddende lidt endnu for at se, hvor længe vi kan holde ud at sidde sådan.”

Men jeg opdagede min bold mellem bladene. ”Jeg går ud og øver min baghånd,” sagde jeg og sprang ind i haven. Far og mor blev siddende.

”Kan du se os?” råbte far.

”Nej,” råbte jeg, ”jeg ser ingenting.” Så kom de til syne igen. Mor bankede sit tøj af.

”Jeg er blevet helt snavset,” sagde hun.

”I morgen graver jeg et hul og fjerner nogle af bladene, så vi bedre kan sidde der,” sagde far.

Den aften efter maden stod jeg foran vinduet og kiggede udenfor. Ikke et menneske var på gaden. Der var så stille, at man kunne høre fuglene fløjte.

”Gå hellere væk fra vinduet,” sagde mor.

”Der er ikke noget at se,” sagde jeg. Men jeg vendte mig om satte mig. Mor skænkede te. Stille bevægede hun sig mellem tebordet og os.

”Måske var det bedre ikke at drikke te,” sagde far. ”Hvis de skulle komme, kan vi skynde os ned i haven.”

”Det er så trist uden te,” syntes mor.

Det blev langsomt mørkt. Mens far trak gardinerne for, kørte de første lastbiler forbi. Han blev stående med gardinet i hånden og stirrede på os.

”Der kører de,” sagde han.

”De kører forbi,” sagde mor. Vi lyttede til lydene, der kom udefra. Motorlarmen fjernede sig. Der forblev stille i nogen tid. Så hørte vi biler køre gennem gaden. Nu varede det længere, før der igen var roligt. Men så kom der en stilhed, som vi næsten ikke turde bryde. Jeg så mor kigge på sin halvfulde kop og vidste, at hun ville tømme den. Men hun bevægede sig ikke.

Lidt efter sagde far: ”Vi venter i ti minutter til, så tænder jeg det store lys.” Men inden de ti minutter var gået, ringede det på døren. Klokken var lidt i ni. Vi blev siddende og stirrede forbavset på hinanden. Som om vi spekulerede på: Hvem kan det dog være? Som om vi ikke vidste det! Som om vi tænkte: Det kan lige så godt være en bekendt, der kommer på besøg! Det var jo stadig tidligt på aftenen, og teen stod klar.

De må have haft en hovednøgle.

De stod i værelset, før vi nåede at bevæge os. Det var store mænd, og de havde lyse regnfrakker på.

”Hent lige vores frakker,” sagde far til mig.

Mor tømte tekoppen.

Med frakken på blev jeg stående i gangen. Jeg hørte far sige noget. En af mændene svarede ham. Jeg kunne ikke forstå, hvad det var. Jeg lyttede med øret mod stuedøren. Igen hørte jeg fars stemme, og igen forstod jeg det ikke. Så vendte jeg mig om, gik gennem køkkenet og ud i haven. Der var mørkt. Min fod stødte mod noget rundt. Det måtte være en bold.

Forsigtigt lukkede jeg hovedøren bag mig og løb ud på gaden. Jeg blev ved med at løbe, indtil jeg nåede hen til Frederiksplein. Der var ingen at se. Kun en hund gik og snusede langs med husene. Jeg krydsede pladsen. Det var, som om jeg var alene i en forladt by.

Bitre urter

De første dage bebrejdede jeg mig selv, at jeg havde ladet mine forældre i stikken. Jeg skulle hellere være blevet hos dem, syntes jeg. Uden at tænke var jeg løbet ud ad hovedøren, og først da jeg på Weteringschans stod foran det hus, hvor min bror var gået under jorden for kort tid siden, tænkte jeg på at vende tilbage. Men i samme øjeblik slog tårnet den time, hvor intet menneske måtte befinde sig udenfor, og jeg ringede på.

”Du gjorde det rigtige,” sagde Dave, ”du kunne ikke have gjort andet.”

”Men de vil spekulere på, hvor jeg blev af,” sagde jeg. ”De vil blive urolige.”

”De forstår det godt,” sagde Dave, ”og de er glade for, at du nåede at stikke af.”

”Måske får de øje på mig, hvis jeg stiller mig hen til Hollandse Schouwburg, indtil de kommer ud,” foreslog jeg. Men Dave forbød mig det. Han fandt det alt for risikabelt.

Naboerne på Sarphatistraat fortalte os, at der siden min flugt blev holdt øje med huset hele dagen. Nu hvor de havde mit legitimationskort, havde de også mit signalement, og da alt mit tøj stadig hang der, mente de, at jeg nok kom og hentede det. Inden jeg bevægede mig ud på gaden igen, undergik jeg en metamorfose. Lotte afblegede mit hår. Jeg sad foran spejlet med et lagen om mig, mens hun med en tandbørste børstede en blanding af brintoverilte og ammoniak gennem mit hår. Det bed i hovedbunden, og det sved i øjnene, så jeg sad hele tiden og blinkede som et barn, der vil holde tårerne tilbage. I spejlet prøvede jeg at følge processen med at afblege mit hår. Men jeg så kun det hvide skum fra brintoverilten, der prikkede og sydede. Jeg var rød efter behandlingen og tørringen. Men Lotte forsikrede mig, at jeg ville blive lyshåret efter et par gange. Jeg epilerede mine øjnbryn, indtil der nærmest kun var usynlige streger tilbage. Intet var mørkt ved mit udseende mere. Da jeg har blå øjne, passede det afblegede hår også bedre til mig end til Lotte. Hun havde mørkebrune, næsten sorte øjne, med lange blåsorte øjenvipper. Det lyse hår gav hende noget unaturligt.

Først troede vi, at der ikke kunne ske os noget mere. Vi havde andre legitimationskort, og det var næsten, som om vi var 'almindelige' mennesker. Men vi følte os ikke altid lige trygge på gaden. Når vi så en politibetjent, forventede vi, at han gik direkte hen til os, og det var, som om hver eneste forbipasserende kiggede efter os og vidste, hvem vi var. Fru K. opdagede det også til sidst. Hun var den kvinde, som min bror havde lejet et værelse af under falsk navn.

"Er I så vilde med afbleget hår?" spurgte hun, da hun så mig forandret fra den ene dag til den anden.

"Vi elsker det," sagde jeg, "og vi har et rigtig godt middel til det. Det er slet ikke skadeligt."

Hun ville måske ikke have hæftet sig så meget ved det, hvis ikke Dave også var begyndt med det. Han tømte hele flasken over sit hoved. Det var ikke særlig klogt, for det er håbløst for en mand at holde det ved lige, og efter et par uger ville han komme til at se påfaldende mærkelig ud.

"Også De?" bemærkede fru K. med påtaget venlighed.

"Min mand kom til at hælde min brintoverilte ud på sit hår i stedet for sin lotion," forklarede Lotte.

Fru K. lo hjerteligt. "Det tænkte jeg nok," sagde hun.

Om aftenen inviterede hun os til en kop te på sit værelse. Hun havde besøg, og det ville være hyggeligt, hvis vi også kom. Senere viste det sig, at hendes gæst, en oppustet mand med snu øjne, skulle sige sin mening om os og bekræfte hendes formodning.

"Jeg tror, det er bedre, at De rejser i morgen tidlig," sagde hun, da vi igen var på vores værelse. Hun stak hovedet inden for døren. I gangen tog manden sin frakke på og gik fløjtende ned ad trappen.

"Jeg kender en adresse i Utrecht," sagde Dave, "der kan vi sikkert være."

"Det må vi håbe," sagde Lotte, "for hvor skal vi ellers tage hen?"

"Masser af døre står åbne for os," mente han.

Jeg måtte tænke på de døre, da jeg lå i sengen den nat og ikke kunne sove. Jeg tænkte på den dør, som jeg altid måtte åbne på Sederaften, så den trætte flygtning kunne se, at han var velkommen og måtte sætte sig til bords hos os. Hvert år håbede jeg, at nogen trådte indenfor, men det skete aldrig. Og jeg tænkte på de spørgsmål, som jeg som den yngste fik lov at stille. ”Manisjtanno, haljlo, hazee. Hvorfor er denne nat anderledes end alle andre nætter, og hvorfor spiser vi usyret brød og bitre urter ...?”

Så fortalte far messende om udvandringen fra Ægypten, og vi spiste af det usyrede brød og de bitre urter, for at vi kunne smage det igen – til vores dages ende.

Skilt fra hinanden

Vi skulle vente på hinanden i en andenklasses kupe i toget til Utrecht. Vi var fulgte ad hen til banegården, men vi købte billetter ved forskellige luger og passerede kontrollen særskilt.

Inden da havde vi slentret hen over Damrak, og Lotte havde foreslået at gå i biografen. Det var længe siden, at vi havde set en film. I den mørke sal følte vi os igen trygge. Her var ingen kontrol. Her kunne ydre forskelle ikke ses. En stor mand sad foran mig, og hans ryg spærrede for det meste af skærmen, men det gjorde ikke noget. Jeg lagde mærke til, at de andre heller ikke var optaget af filmen. Det var selvfølgelig en tysk film, men ingen af os anede, hvad den handlede om.

Da vi kom udenfor, var det på tide at tage med toget. Lige uden for banegården sagde Dave:

”Det er bedre, at vi skilles nu. Vi venter på hinanden i anden klasse.”

”Er det ikke temmelig besværligt?” spurgte jeg. ”Det er da nemmere at købe tre billetter på én gang?”

”Nej,” sagde Dave, ”det andet er bedre.”

”Men,” insisterede jeg, ”kan vi så ikke følges ad på banegården? Hvis der sker noget, er vi i det mindste sammen.”

”Der sker ikke noget,” sagde min bror. Han fjernede sig fra os og gik ind på banegården. Vi gjorde, som han havde sagt. Jeg valgte en luge, hvor de andre ikke stod, jeg passerede kontrollen og fandt toget til Utrecht.

Vi havde syv minutter endnu. Der var ingen ledig vinduesplads ud til perronen. Jeg kunne altså ikke se de andre komme derhen. Jeg troede, at de ville stige på lige efter mig. Jeg havde ikke set en særlig kontrol nogen steder. Men de kom ikke.

”Det her er da toget til Utrecht, ikke?” spurgte jeg en kvinde overfor mig. Måske havde jeg ikke set ordentligt efter, og måske befandt jeg mig i det forkerte tog. Men kvinden bekræftede, at det var toget til Utrecht.

”Utrecht er en dejlig by,” tilføjede hun, ”synes De ikke?”

Jeg nikkede.

”Den kan selvfølgelig ikke måle sig med Amsterdam,” fortsatte hun, ”men jeg kan godt lide at komme der. Den har noget intimt over sig, noget som jeg af og til savner i Amsterdam.”

”Ja,” sagde jeg, ”bestemt.” Jeg så nogle passagerer stige på. Min bror og hans kone var ikke blandt dem.

”Desuden,” sagde kvinden overfor mig, ”bor hele min familie der, det betyder selvfølgelig også noget. Har De også familie i Utrecht?”

”Nej,” sagde jeg.

”Åh, men så har De sikkert bekendte der,” sagde hun. ”Det har jeg også, rigtig gode bekendte, de boede tidligere i Amsterdam.”

Et minut før afgang kom min bror ind i kupeen. Han satte sig ikke og så ikke på mig. Han satte sin taske ved siden af mig, og før jeg kunne nå at spørge om noget, var han steget af igen. Toget satte sig derpå i bevægelse, som om han havde givet tegnet til afgang.

”Er det Deres taske?” spurgte kvinden.

”Ja,” sagde jeg, ”jeg havde glemt den.”

”Pænt af den herre at bringe den til Dem,” sagde hun.

Vi havde passeret husene i Oost, og toget kørte nu ud af byen med fuld fart.

”Tja,” sagde kvinden, ”det er en kort strækning. Man er der i løbet af ingen tid.”

Men jeg følte, at det tog lang tid. Jeg havde sat tasken på skødet og stirrede udenfor. Da vi nærmede os Utrecht, rejste jeg mig og gik ud på gangen.

”God fornøjelse i Utrecht,” råbte kvinden efter mig. Det blev hængende i hovedet på mig, da jeg krydsede banegårdspladsen. Jeg hørte det stadig, da jeg drejede om hjørnet og i en travl forretningsgade gik forbi et cafeteria, som udsendte en osende friturelugt. Jeg blev stående foran en skotøjsforretning; jeg havde så meget kvalme, at jeg var bange for at kaste op. ”Træk vejret dybt, så sker der ikke noget,” sagde sygeplejersken i sygehuset altid til mig, når jeg fik sådanne symptomer under min kur. Jeg trak vejret dybt et par gange, og det hjalp.

Lidt senere stod jeg ved døren til det hus, hvor jeg skulle hen. Det var ovenpå en købmand, havde Dave sagt i morges. Døren gik op, så snart jeg ringede på. Jeg gik ovenpå. Det var en stejl trappe, som der lå en mørkerød løber på. På første etage brændte en sparepære. På næste trappe lå der et bræt løst her og der. Det var en endnu længere og stejlere trappe end den første. På øverste etage fik jeg øje på en mand og en kvinde. De kiggede på mig uden at sige noget.

”Jeg er ...” begyndte jeg.

”Vi ved det,” sagde manden. ”Deres bror har ringet fra banegården og sagt, at De kom alene.”

”Sagde han mere?” spurgte jeg.

”Ja,” sagde manden. ”Hans kone er blevet taget i kontrollen. Han ville slutte sig til hende, så snart han havde telefoneret.”

Jeg gik med ind. I værelset tilbød de mig en lænestol.

”Jeg er ked af det,” sagde manden, ”jeg har ikke plads her. Men jeg kender en god adresse til Dem.” Kvinden gav mig en kop te. Jeg havde stadig tasken i hånden. Jeg satte den på knæene og drak.

Vejkrydset

Samme aften rejste jeg tilbage til Amsterdam.

”Du kan godt overnatte her,” sagde de i Utrecht; men det ville jeg ikke. Jeg ville straks tilbage. De insisterede på, at jeg fik noget at spise, eller at jeg i hvert fald hvilede mig lidt. Jeg var ikke træt, og heller ikke sulten. Jeg ringede til en bekendt i Amsterdam.

”Kom hellere herhen,” sagde Wout. Jeg havde mødt ham nogle uger forinden hos en jødisk familie. Mine forældre var allerede væk på det tidspunkt. ”Hvis du får problemer, så ring til mig,” sagde han. Jeg havde ikke skænket ham en tanke siden.

Med min brors taske i hånden steg jeg nogle timer senere på toget. Jeg lagde ikke mærke til, om der var kontrol, jeg holdt hverken øje med politi eller soldater, jeg valgte ikke noget særlig kupe. En hel masse frygt havde fortaget sig hos mig. Hvis jeg også blev taget, ville jeg i det mindste ikke længere have følelsen af at være alene tilbage.

Wout stod og ventede på mig på Amstel-banegården. ”Jeg har lavet en aftale med onkel Hannes,” sagde han. ”Han kommer og henter dig i morgen tidlig.”

Jeg spurgte ikke, hvem onkel Hannes var. Det lød, som om han talte om en af mine onkler, og jeg slog det hen.

”Har du ikke andet end den taske?” spurgte Wout.

”Jeg har en kuffert med lidt tøj,” sagde jeg, ”men den står henne på Weteringschans.”

Wout lovede at hente kufferten for mig.

Næste morgen mødte jeg onkel Hannes ved busstoppestedet på Surinameplein. Det var en gammel mand med et rødt, vejrbitdt ansigt fuldt af små furer. Jeg havde kufferten med tøj ved mig. Tasken havde jeg efterladt hos Wout. Jeg vidste ikke, hvor vi skulle hen, og jeg spurgte ikke om noget. Jeg så, at vi kørte ud af byen, og at vi til sidst kom ud på en landevej mellem grønne enge.

Ved et vejkryds gjorde onkel Hannes tegn til mig, og vi steg af. Bussen kørte hurtigt videre. Omme bag et træ hentede den gamle mand en cykel frem. Han bandt min kuffert på bagagebæreren. ”Fortsæt ad denne vej,” sagde han, ”indtil den femte gård.” Han nikkede til mig og steg på cyklen. Jeg stod i vejkrydset og så onkel Hannes cykle væk; kufferten slingrede frem og tilbage. I det fjerne hang en støvsky, der gjorde bussen usynlig. Det måtte være omkring middagstid, for solen stod højt på himlen. Luften vibrerede over engene. Jeg

fulgte sporet fra onkel Hannes' cykel og mærkede solen brænde på hoved og ryg. Jeg var glad for, at den gamle mand havde taget min kuffert med, for der viste sig at være langt hen til den femte gård. Da jeg ankom, så jeg en gammel bondekone stå på gårdspladsen.

”Kom indenfor,” sagde hun.

I et lavt, mørkt rum sad en masse mennesker rundt om et langt bord. Onkel Hannes sad for bordenden. Nogen skubbede en stol hen til mig og gav mig et krus mælk. Mælken var kold. Midt på bordet stod et stort fad med smurte madder. Alle forsynede sig. En kvinde ved siden af mig lagde et par stykker på min tallerken.

”Du skal spise noget, mit barn,” sagde hun smilende. Hun havde mørkt hår, som hun havde anbragt i en knold i nakken. Hendes hænder var lange og slanke; smukke hænder med spinkle fingre og spidse negle. Hænderne på en kvinde, der fredag aften spredte den hvide damaskdug ud over bordet, der satte *kiddusch*-bægeret klar ved siden af vinflasken, og tildækkede brødet med det broderede klæde. Jeg tænkte på mor, hvordan hun dækkede bordet til fredag aften, og vi sad i den velkendte, lyse stue og ventede på, at far skulle komme hjem fra synagogen. Så indviede vi sabbatten med et glas vin og et stykke brød.

”Spis nu noget,” sagde kvinden ved siden af mig. Jeg tog et stykke og kiggede ned langs bordet. Der sad kvinder iført brogede forklæder. De havde et mørkt udseende ligesom mændene, der var iført kedeldragter. En lille dreng overfor mig kiggede nysgerrigt på mig med sine mørkebrune øjne, mens han rundkindet sad og tyggede på sit brød. Kvinden ved siden af mig fyldte igen mit krus.

”Min datter er jævnaldrende med dig,” sagde hun. Hun smilede.

”Er hun det?” sagde jeg. ”Der var meget varmt ude på vejen.”

”Her er køligt,” sagde hun. ”Jeg ved ikke, hvor hun er.”

”Hvem?” spurgte jeg.

”Min datter,” sagde hun.

”Nåh ja,” sagde jeg. Og bagefter: ”Jeg måtte gå et godt stykke.”

”Det er temmelig afsides her,” sagde kvinden. ”Hun skulle også have været her; det kunne godt have ladet sig gøre.”

”Ja,” sagde jeg, ”der er et godt stykke fra vejkrydset.”

”Bliver du her?” spurgte hun.

”Jeg ved det ikke,” sagde jeg.

Efter maden foldede onkel Hannes hænderne og bad. De andre bøjede hovedet, rejste sig fra bordet efter bønnen og forlod rummet. Jeg blev siddende alene ved bordet.

”Du har set, hvor mange mennesker, der er gået under jorden her,” sagde onkel Hannes til mig.

Jeg nikkede. ”Jeg har set det,” sagde jeg.

”Jeg har ikke plads til dig her,” sagde han. ”Du bliver nødt til at rejse videre.”

”Det er i orden,” sagde jeg.

”Drengen følger dig afsted,” fortsatte onkel Hannes.

Han stillede sig hen foran vinduet. En rødkindet pige kom ind og ryddede af bordet.

”Kan du se det træ der?” spurgte onkel Hannes. Han pegede udenfor. Jeg rejste mig fra det tomme bord og stillede mig hen ved siden af ham. ”Når du står henne ved det træ, ser du en jernbaneoverskæring. Vent der på drengen.”

Den rødkindede pige gik nu i gang med at feje gulvet. Der lå strå og brødkrummer på gulvet. Et par skorper lå under den stol, hvor drengen med de mørke øjne havde siddet. Tøvende gik jeg hen til døren uden at vide, om jeg skulle afsted med det samme. Onkel Hannes stod stadig og stirrede udenfor. Pigen fejede krummerne op med en fejebakke.

”Hav det godt,” sagde onkel Hannes. Han vendte sig om og nikkede til mig.

Jeg forlod rummet. I gangen stod min kuffert. Udenfor var den skarpe sol og den kraftige gyllelugt. Jeg krydsede gårdspladsen og gik op mod vejen uden at se mig tilbage.

Sengen

Drengen kom cyklende med to cykler. Jeg stod ved den ubevogtede jernbaneoverskæring og ventede på ham og så hans lyshårede pandelok flagre hen over hans solbrændte ansigt. Han satte cyklerne op ad en pæl, tog min kuffert og bandt den på sin bagagebærer.

”Vi skal den vej der,” sagde han og pegede på en sti, der gik ned gennem en eng. Jeg nikkede og steg på cyklen. Han kørte foran mig ud på sandvejen. Det var blevet endnu varmere. En hest stod ved et hegn og jog fluer væk med halen. Her og der græssede køer, som sløvt drejede hovederne og kiggede efter os. Drengen cyklede afsted uden at se sig omkring. Stien blev næsten ufremkommelig på grund af det løse sand. Jeg måtte træde hårdt i pedalerne for ikke at skride. Men det gik bedre, da vi drejede ind på en anden vej. Vi kom ud til en kanal med små huse på begge sider.

Drengen cyklede op på siden af mig og sagde: ”Vi er der næsten.” Han havde bundet sit lommelørklæde om halsen. Overalt var kvinder i færd med at skrubbe fortovet foran deres huse og vaske vinduer. Børn legede i græskanten langs kanalen. En fisker sad ubevægeligt og stirrede på sin flyder. Vi gjorde holdt foran et af husene. Jeg havde følelsen af, at alt tøjet klæbede fast til kroppen.

”Her er det,” sagde drengen. Via en grussti gik vi bagom, hvor en åben dør førte ind til et køkken.

En kvinde sad ved bordet og skrællede kartofler.

Hun havde et indfaldent ansigt med en skarp, smal næse og lyst hår, der hang i sjuskede totter.

”Her er hun,” sagde drengen.

”Hvem?” spurgte kvinden og så op.

”Pigen,” sagde drengen.

”Allerede nu?” Hun blev siddende med en halvskrællet kartoffel i hånden og fejede med den anden hånd en hårtot væk.

”Du havde da fået besked?” sagde drengen. ”Du havde da meldt dig?”

”Ja, det er rigtigt,” sagde kvinden. Hun talte med en drævende stemme. ”Men jeg vidste ikke, at hun kom så hurtigt.”

”Hun er her nu,” sagde drengen. Jeg stod halvt i døråbningen, med den ene fod på grusstien og den anden på dørtærsklen. Kvinden mønstrede mig kort og fortsatte med at skrælle.

”Vi har ikke nogen seng,” sagde hun.

”Den bliver bragt,” sagde drengen.

”Hvornår?”

”Måske i dag, og ellers i morgen, tror jeg.”

”Bare det passer,” sagde hun.

”Jeg går igen,” sagde han. Han gik udenfor og stak hånden i vejret. ”Du må ha’ det,” råbte han til mig. Han cyklede væk, sådan som jeg havde set ham ankomme til jernbaneoverskæringen, med den ene cykel i hånden.

”Sæt dig ned,” sagde kvinden. Jeg satte mig på den anden side af bordet. Kartofflerne faldt ned i skålen med et plump. Vandet sprøjtede mod mit ben og fik mig til at skælve hver gang. Men jeg flyttede ikke benet. Ved hver skrællet kartoffel ventede jeg på dråberne som en tørstig, der får ganske lidt at drikke ad gangen.

”Vi spiser mange kartofler,” sagde kvinden, da skålen var fuld.

”De har sikkert en stor familie?” spurgte jeg.

”Vi er seks,” sagde hun, ”og der er en på vej.”

”Vi var fem,” sagde jeg. Jeg kunne ikke huske, at der blev skrællet så mange kartofler hjemme hos os.

”Er de andre væk?” spurgte hun.

”Ja,” sagde jeg.

”Ingen af dem kommer tilbage, siger de.” Hun kiggede op.

Udenfor lød en knasen fra gruset. Et par drenge kom stormende ind i køkkenet, bag dem kom en mand. Det var en stor, kraftig mand med kæmpe hænder. Han stirrede tavst på mig. Også drengene standsede op, da de så mig.

”Vi har ikke nogen seng endnu,” sagde kvinden.

”Nå,” sagde manden, ”kommer de ikke med en da?”

”Drengen sagde, at den måske kom i dag og ellers i morgen.”

”Jamen,” sagde han, så kan hun vel sove hos dig i sengen, så kravler jeg over til drengene.” Han sank ned i en gammel lænestol og lagde fødderne på bordkanten. Han havde tykke, sorte sokker på. Træskoene havde han sat uden for døren.

”Vi siger, at du er en kusine fra Rotterdam,” sagde han til mig.

”Vi har ingen familie i Rotterdam,” sagde kvinden.

”Vel har vi så,” sagde han, ”jeg har i hvert fald en fætter, der boede der engang.”

”Hvad nu, hvis de ikke kommer med den seng?” begyndte kvinden igen.

”Så henter jeg den,” sagde manden. Han rullede en cigaret. Kvinden lagde brænde i brændeovnen og satte kartoflerne over. Træet gnistrede og spredte en lugt af harpiks og røg. Børnene var gået udenfor. De lurede (spejdede) af og til ind gennem vinduet. Der blev lummert i køkkenet. Kvinden dækkede bordet. Jeg talte syv tallerkner.

Snurretoppen

Ved vandkanten sad vores nabo Rinus og fiskede. Jeg satte mig ved siden af ham og betragtede hans flyder.

”Ville du gerne ro en tur?” spurgte han. Han sad ubevægeligt med snøren i hånden. Hans træben ragede ud foran ham i græsset som en åre, som nogen havde ladet ligge.

”Ja,” sagde jeg, ”jeg ville gerne ro en tur i eftermiddag.”

”Det er i orden,” sagde han, ”tag bare båden, jeg skal ikke bruge den.”

Jeg havde tit lånt hans robåd, for han brugte den selv sjældent. Han sad som regel på bredden og fiskede. Siden han havde mistet sit ben – han havde engang fortalt mig, at det skyldtes en ulykke med en traktor – foretog han sig ikke ret meget andet. Jeg blev siddende

lidt. Solen varmede min ryg; jeg blev sløv og ville helst bare ligge i vandkanten hele eftermiddagen. Men jeg skulle ind til byen.

”Se,” sagde Rinus, ”der er en til”.

Jeg troede først, at han havde fået bid, men han kiggede op på den blå himmel, hvor en sølvagtig prik brummende bevægede sig fremad.

”Det varer ikke længe mere,” sagde han, ”skal du se”. Jeg tænkte på far, der også altid havde sagt det. Rinus stirrede igen på sin flyder. Også da flere flyvemaskiner fulgte, blev han ved med at kigge på vandet. Jeg rejste mig op og gik hen til båden, skubbede den fra kanten og roede med langsomme tag ud mod midten af søen. Jeg så Rinus blive mindre og mindre. Vandets skvulpen mod båden var den eneste lyd, som jeg hørte. Uden at mærke det havnede jeg i sivene. Jeg trak årerne ind i båden og blev siddende. Alt forekom normalt nu. Jeg var ude at ro på en sommerdag. I det fjerne fløjtede et tog. Der sad mennesker, som skulle på ferie. Hen over sivene kunne jeg skimte gartneriernes drivhuse i Aalsmeer. De var fyldt med blomster. Blomster til at sætte i en vase. Blomster til en fødselsdag. Hjerteligt tillykke, værsgo, her er en buket blomster. Jeg var ude at ro i eftermiddags. Der var skønt ude på vandet. En frø plaskede rundt mellem sivene. Jeg måtte skynde mig. Jeg fik manøvreret mig ud af sivene og roede videre ind mod byen.

Jeg havde aftalt at mødes med Wout på caféen ved banegården. Jeg satte mig foran vinduet og ventede på ham. Der var kun få gæster. En grammofon spillede tyske sange. Udenfor stod børn og legede med en snurretop. Bag dem så jeg Wout komme gående med min brors taske under armen.

”Har du det godt her?” spurgte han, da han havde sat sig overfor mig. Han tog nogle bøger frem af tasken.

Jeg nikkede. ”Men jeg ville hellere være i Amsterdam,” sagde jeg.

”Hvorfor det?” spurgte Wout. ”Her er du i sikkerhed. Det er noget helt andet i Amsterdam.”

”Det er ligesom, jeg har ferie,” sagde jeg. Jeg ror en del, jeg tager solbad, jeg hjælper lidt til i huset, og ellers laver jeg ikke en pind.”

”Du kunne heller ikke have foretaget dig noget i Amsterdam,” sagde han.

”Har du skaffet oplysninger til mig?” spurgte jeg.

”Ja,” sagde han og kiggede udenfor. ”De er blevet sendt videre.”

Jeg fulgte hans blik.

”Det er snurretoppetid,” sagde jeg.

En pige lod sin snurretop dreje rundt på fortovet. Det var en rød snurretop; hun slog på den med en pisk, så den med en elegant bue fløj ud på kørebanen og hvirvlede rundt som en balletdanser, lige foran en lastbil.

Wout sad og legede med en ølbrik. Han stillede den på højkant og lod den rulle og falde ned på fingrene. Et par soldater gik forbi. Deres tunge støvler gav genlyd i lang tid. Pigen havde fundet sin snurretop igen, knust.

”De kommer tilbage, tror du ikke?” spurgte jeg.

”Jo,” sagde Wout, ”nu er det måske snart overstået.”

”Lad os gå ud herfra,” sagde jeg.

Vi rejste os. Idet jeg gik ud gennem svingdøren, trådte en tysk soldat ind. Vi drejede rundt samtidig.

Udenfor stod barnet og græd over sin snurretop.

En anden

Sengen, som onkel Hannes havde lovet at bringe, kom ikke, og manden tog heller ikke hen for at hente den. Han kom altid dødræt hjem om aftenen, og stod op med hønsene næste dag. Han var daglejer hos en bonde, og det var et ret hårdt arbejde, han havde, navnlig i sommermånederne. Om søndagen tog han det stille og roligt og sov det meste af dagen. Han lagde af og til an på sin kone, men kun ganske kort, for hun blev hurtigt vred.

Jeg måtte dele seng med kvinden i al den tid, mens manden delte den anden seng med drengene. Der var frygteligt indelukket på det lille loft, hvor der aldrig blev luftet ud. Jeg sov

dårligt der, for jeg turde ikke bevæg mig af angst for at røre ved kvinden. Hun havde fortalt, at hun aldrig vaskede sig. ”Jeg er jo aldrig beskidt,” sagde hun. ”Jeg skifter undertøj hver uge.”

”I havde sikkert et større hus?” spurgte manden.

”Ja,” sagde jeg.

”Og nok senge?” spurgte kvinden.

”En hel masse,” sagde jeg, ”vi havde tit overnattende gæster.”

”Hvor mange var der?” ville kvinden vide.

Jeg tænkte mig om. Jeg kunne ikke længere se huset ordentligt for mig. Jeg så gaden i Breda, engen til den ene side, og forhaverne til den anden side; hullet i kørebanen, som jeg altid cyklede henover, den sammensunkne fortovs kant, hvor jeg altid kørte op på fortovet, lugen i døren, der stod åben og hvor man kunne stikke en arm igennem og trække i låsen. Jeg så entrédøren, der pibende faldt i, gangen, stuedørene. Trappen der førte ovenpå.

”Jeg kan ikke huske det mere,” sagde jeg.

”Nåh ja,” sagde kvinden, ”der har sikkert været nok.”

”Det tror jeg også,” sagde jeg.

”Det er en skam med sådan et hus,” sagde hun.

”Hvad mener du med skam?” sagde manden.

”Altså,” sagde hun, ”sådan et hus med alt det derinde.”

”Vi flytter sikkert derind igen,” sagde jeg, ”når krigen er forbi”.

”Ja, ja,” sagde manden. Han rullede en cigaret og kiggede på mig. ”Ja, ja,” sagde han igen, efter at han havde fugtet rullepapiret med tungen.

Det var den sidste aften, at jeg var hos dem. Jeg skulle rejse næste dag. De penge, som Dave havde efterladt til mig i tasken, var ved at slippe op. Jeg kunne ikke betale mere og ville ikke belaste den fattige familie yderligere. Wout kendte en adresse til mig i Heemstede. Jeg sad ved køkkenbordet og afblegede mit hår. Overalt (kunne) skinnede sort hår igennem. Det

kraftige middel, som jeg – takket være hyppig brug – var blevet lysblond af, gjorde slet ikke ondt mere.

”Det er bedre at være lyshåret af sig selv,” sagde kvinden.

”Men det er hun ikke,” sagde manden. ”Hvis hun var det, sad hun ikke her.”

”Jeres slags mennesker er altid mørke, ikke?” sagde hun.

”Nej,” sagde jeg, ”ikke altid”.

”Men man kan alligevel altid se, hvad de er,” sagde hun og strøg tankefuldt hen over den tykke mave. ”Jeg kendte engang en jødemand,” sagde hun; ”det var en pæn mand. Han besøgte tit den frue, hvor jeg tjente.”

Næste dag mødte jeg Wout ved busstoppestedet. Jeg så ham stirre på mit hår.

”Kan du se noget?” spurgte jeg.

”Du er blevet pænt lyshåret,” sagde han.

”Ikke unaturligt?” spurgte jeg.

”Nej,” sagde han, ”der er ikke noget mistænksomt at se på dig.”

Men det var jeg ikke så sikker på. Selvom jeg helt havde vænnet mig til tanken, at jeg også kunne blive taget en dag, følte jeg mig ikke godt tilpas på rejser.

”Lad som ingenting,” sagde Wout.

Jeg tænkte på den tid, da jeg virkelig kunne lade som ingenting. Jeg havde glemt, hvordan jeg kiggede, når jeg gik på gaden, hvordan jeg følte mig, når jeg steg på toget, hvad jeg sagde, når jeg gik ind i en forretning. Wout havde mit legitimationskort på sig. Han gav mig det, før vi steg på bussen. Jeg havde smidt det gamle væk. Det havde kostet mange penge, men var dårligt lavet. Det her var gratis.

”Hvad for et navn har du givet mig?” spurgte jeg.

”Et smukt navn,” sagde han.

Jeg kom til at tænke på af mine tanter, der engang var alvorligt syg. Der blev *benschet* for hende i synagogen; man gav hende et andet navn, et smukt navn på nogen fra biblen; og så blev hun rask.

Jeg sad og betragtede legitimationskortet i bussen. Mit foto med det lyse hår og mit fingeraftryk. Jeg læste navnet. Det føltes, som om jeg blev præsenteret for mig selv. Jeg sagde navnet et par gange efter hinanden.

Senere, da vi gik langs en smal kanal i Heemstede, pegede Wout på et lavt, gammelt hus.

”Se, der er det. ”Her er du er i sikkerhed.”

Vi gik over en bro med en jernlåge. En høj, lyshåret pige i en kedeldragt kom os i møde.

Jeg sagde mit navn, mit nye navn.

Epilog

Stoppestedet

Nogle uger efter befrielsen besøgte jeg min onkel i Zeist. Besætterne havde ladet ham være i fred, fordi han var gift med en ikke-jødisk kvinde. Selvom jeg ikke havde skrevet til ham i forvejen, stod han og ventede ved stoppestedet.

”Hvordan vidste De, at jeg ville komme på besøg?” spurgte jeg ham.

”Jeg står hver eneste dag og venter ved stoppestedet,” sagde han. Jeg holder øje med, om din far kommer.”

”De har da også fået besked fra Røde Kors?” spurgte jeg.

”Ja,” sagde han, ”de kan selvfølgelig godt påstå det, men jeg tror ikke på det. Man kan da aldrig vide?”

Vi krydsede pladsen og gik hen til hans hus, der lå et par minutter fra stoppestedet. Jeg havde ikke set min onkel i årevis. Jeg fandt ham meget forandret. Han måtte være et sted i halvtredserne, men han gik ved siden af mig med trætte, slæbende skridt som en, der ikke forventer noget af tilværelsen mere. Hans hår var blevet kridhvidt, og hans ansigt var gulligt og indfaldent. Han havde altid lignet far meget, men nu kunne jeg ikke finde nogen lighed. Han lignede slet ikke den muntre, sorgløse onkel fra tidligere. Foran døren til huset blev han stående et øjeblik.

”Sig ikke noget til din tante om det her,” sagde han, mens han bøjede sig mod mig. ”Hun forstår det alligevel ikke.”

Han stak nøglen i låsen. Jeg fulgte efter ham op ad trappen. I en lille, dyster stue stod min tante og skænkede te. Min onkel satte sig i en lænestol ved vinduet.

”Herfra,” sagde han, ”kan man se sporvognen ankomme. Det er meget enkelt. Der kører regelmæssigt sporvogne til Utrecht nu.” Han rejste sig og sjokkede ud af stuen.

”Onkel er syg,” sagde min tante til mig. ”Han er heldigvis ikke selv klar over det, men han bliver ikke rask igen. Det har taget meget hårdt på ham, det med familien.” Jeg nikkede. Jeg sagde, at det kunne ses på ham, og at jeg fandt ham meget forandret.

”Ssh,” sagde hun, med fingeren på læben. Han kom ind.

”Se her,” sagde min onkel. Han viste noget mørkt tøj, som han bar over armen. ”Det er et nydeligt jakkesæt, det fejler ingenting.”

”Er der Deres?” spurgte jeg.

”Jeg har gemt det i alle de år,” sagde han. ”Det har hængt pænt i skabet med mølkekugler i lommerne.” Der lød noget triumferende i hans stemme, da han hviskede til mig: ”Til din far.”

Han lagde forsigtigt jakkesættet over en stol og fortsatte: ”Jeg har også et par sko stående. Så godt som nye. Vil du se dem?”

”Om lidt,” sagde jeg. Men han glemte det, for da jeg lidt senere rejste mig for at gå, stak han hurtigt i sin frakke.

”Jeg går lige med dig,” sagde han, mens han så på sit ur. ”Sporvognen kommer lige straks.”

Men sporvognen skulle netop til at køre. Jeg sagde hurtigt farvel og sprang ind i den. Jeg vinkede til ham fra den bagerste del, da vi kørte væk. Men han vinkede ikke tilbage. Han stod og kiggede på den sporvogn, der kom fra den anden side, og jeg forstod, hvad han havde ment. Inden vi kørte rundt i svinget, så jeg ham, lille og krumrygget, stirre på passagererne, der steg af ved stoppestedet. Jeg besøgte ham derefter flere gange. Jeg sendte aldrig besked i forvejen. Min onkel stod altid ved stoppestedet. Hver gang så han ældre og svagere ud, og viste mig jakkesættet, som han gemte i skabet.

En dag hørte jeg fra min tante, at han var død. Jeg tog til Zeist, og i sporvognen tænkte jeg på, hvor underligt det ville være ikke at se min onkel stå ved stoppestedet. Uvilkårligt kiggede jeg mig omkring, da jeg steg af.

I den halvmørke stue sad min tante ved bordet med en krydsogtværs foran sig. Hun holdt en hård, spids blyant i hånden. Jeg satte mig i lænestolen ved vinduet og skubbede gardinet lidt til side. For enden af gaden kunne man skimte læskuret.

”Han elskede at sidde der,” sagde min tante. ”Han holdt øje med sporvognen.”

”Herfra kan man se den ankomme,” sagde jeg.

”Ja,” sagde hun, ”det sagde han også. Jeg har faktisk aldrig set ordentlig efter.” Hun stillede sig bag mig og bøjede sig hen over mig. ”Næsten ikke,” sagde hun, ”man kan næsten ikke se noget.”

Men det passede ikke. Fra min onkels stol kunne man tydeligt se stoppestedet. Jeg forstod nu også, hvorfor min onkel havde sagt, at jeg ikke skulle tale med min tante om det. Kort før jeg gik, kom min tante med jakkesættet over armen.

”Se her,” sagde hun, ”onkel sagde, at jeg skulle give det til dig.”

”Jeg kan ikke bruge det til noget,” sagde jeg. ”Giv det hellere til nogen, der har glæde af det.”

Hun bøjede sig over krydsogtværseren, da jeg forlod stuen. Langsomt gik jeg hen til stoppestedet. Jeg havde set, at der ikke holdt nogen sporvogn endnu. Men der var ankommet en fra den anden side.

Jeg blev stående og betragtede de mennesker, der steg af, som om jeg ventede på nogen. Nogen med et velkendt ansigt, lige foran mit. Men jeg havde ikke min onkels blinde tro. De ville aldrig komme tilbage, hverken far, hverken mor, hverken Bettie, hverken Dave og Lotte.

Forklaring på nogle jødiske ord og udtryk

Almemmor Forhøjning i midt i synagogen, hvor der læses højt af toraen

Bandeau paryk, som den ortodoksjødiske kvinde bruger, når hun er gift

Bensche fremsige bøn for en alvorlig syg person

Brooche Velsignelse

Gazzan forsanger

Kiddusch-bæger vinbæger, som alle familiemedlemmer tager en slurk af for at indvie sabbatten

Kille menighed

Mitswe ønske om velsignelse

Sederaften De første to aftener i påskefesten, hvor udvandringen fra Ægypten fejres symbolsk

Tallis et firkantet sjal, der bruges til bøn

Tefillin bønnebog

Tora de fem Mosebøger